

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KIRGIZ ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDEKİ BAZI DİN
FELSEFESİ KONULARI

Yüksek Lisans Tezi

Zukhura KALMURZA KYZY

Danışman

Prof. Dr. Metin YASA

SAMSUN
2024

TEZ KABUL VE ONAYI

Zukhura KALMURZA KZYZY tarafından, Prof. Dr. Metin YASA danışmanlığında hazırlanan “KIRGIZ ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDEKİ BAZI DİN FELSEFESİ KONULARI” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 10.7.2024 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Osman EYÜPOĞLU Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Metin YASA Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Fatma YÜCE Samsun Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

01 /05/ 2024

Zukhura KALMURZA KYZY

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : KIRGIZ ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDEKİ BAZI DİN FELSEFESİ KONULARI

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 01.05.2024 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 21

Tek kaynak oranı : % 3 çıkmıştır.

... /... / 20...

Prof. Dr. Metin YASA

ÖZET

KIRGIZ ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDEKİ BAZI DİN FELSEFESİ KONULARI

Zukhura KALMURZA KYZY
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Mayıs/2024
Danışman: Prof. Dr. Metin YASA

19. yüzyılın başlarından itibaren 20. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte Ruslar'ın işgaline maruz kalan ve Ruslar'ın asimilasyon ve dejenerasyon politikalarına karşı insanları uyarmaya çalışan Kırgız şairler, düşüncelerini şiirler vasıtasıyla dile getirmeye çalışmışlardır. Onlar zamancı şairler ve demokrat şairler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zamancı ve demokrat şairler kendilerine özgü dinî, felsefî ve kültürel kimliklerini korumak için şiirleriyle insanları uyarmayı amaçlamışlardır. Şairlerin dile getirdikleri düşüncelere bakıldığında dini pek çok konuda fikirlerini dile getirmişlerdir. Onların şiirlerinde, Tanrı'ya olan inanç, Tanrı'nın varlığı ve birliği, Tanrı'nın varlığının delilleri, Tanrı ile evren arasındaki ilişki, insan ve kötülüğün ortaya çıkış sorununu, insan, ölüm ve ölümsüzlük anlayışı gibi konulara ilişkin kimi düşüncelere yer verildiği dikkat çeker.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın problem durumu, amacı ve önemi, araştırmanın yöntemi, kapsam ve sınırlılıkları ile ilgili genel bir bilgi sunulmuştur. Çalışmamızın birinci bölümünde Kırgız şairlerinin şiirlerindeki Tanrı'nın varlığının kanıtlarından kozmolojik ve teleolojik kanıtı yer verilmiştir. İkinci bölümde Kırgız şairlerinin şiirlerindeki Tanrı ve evren tasvvurunu açıklamak için yaratıcı bir varlık olarak Tanrı ve yaratıcı bir varlık olarak Dünya başlıklı konular ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Kırgız şairlerinde insan algısını ortaya koymak için şairlerin insan ve kötülük insan ve ölümsüzlük başlıklı konulara ilişkin görüşleri işlenmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise ulaşılan verilere yer

Anahtar Sözcükler: Din Felsefesi, Tanrı, Evren, İnsan, Dünya, Kötülük, Ölüm, Zamancı, Demokrat.

ABSTRACT

SOME PHILOSOPHY OF RELIGION TOPICS IN THE POEMS OF KYRGYZ POETS

Zukhura KALMURZA KYZY
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Philosophy and Religious Sciences
Master, May/2024
Supervisor: Prof. Dr. Metin YASA

Kyrgyz poets, who were exposed to Russian occupation from the early 19th century to the mid-20th century and tried to warn people against the Russians' assimilation and degeneration policies, tried to express their thoughts through poems. They are divided into two: Zamanist poets and Democrat poets. Temporal and Democrat poets aimed to warn people with their poems in order to protect their unique religious, philosophical and cultural identities. When we look at the thoughts expressed by the poets, they expressed their opinions on every religious issue. The aim of their poems is to explain and systematize issues such as belief in God, the existence and unity of God, the evidence of God's existence, the relationship between God and the universe, the problem of the emergence of humans and evil, moral virtues and the understanding of death.

This study consists of an introduction, three chapters and a conclusion. In the introduction, general information about the problem situation of the research, its purpose and importance, the method, scope and limitations of the research is presented. In the first part of our study, cosmological and teleological evidence from the evidence of God's existence in the poems of Kyrgyz poets is included. In the second part, topics titled God as a creative being and the World as a creative being are discussed in order to explain the depiction of God and the universe in the poems of Kyrgyz poets. In the third chapter, in order to reveal the human perception of Kyrgyz poets, the poets' subjects titled human and evil, human, death and immortality are discussed. The study was completed with a conclusion including data.

Keywords: Philosophy of Religion, God, Universe, Person, World, Evil, Death, Timeist, Democrat.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Din felsefesi, genel olarak dini konuları içermektedir. Yani dinin dayandığı temel ilkeleri, dinle ilgili temel kavramları, Tanrı ile ilgili görüşleri ele almaktadır. Değinecek diğer husus ise, din felsefesinde, belli bir din değil, genel olarak din olgusu ve içeriğin akılcı bir şekilde ele alınıp işlenmektedir.

Kadim bir tarihe sahip olan Kırgızlar, en eski Türk boyudur ve uzun yıllar boyu göçebe hayat sürdürmüş ve kendi örf adetlerini daima yaşamaya çalışmışlardır. Daha sonra İslam'ı kabul etmişler ve İslam'ı kabul ettikten sonra da kendi inanç kültürleriyle Tanrı'ya, dünyaya, Tanrı ve evrene, insana yönelik düşüncelerinde kimi değişim ve dönüşümler gerçekleşmiştir. İşte 19. yüzyılda ortaya çıkan ve düşüncelerini şiirler halinde halka sunmaya çalışan şairler, Kırgız edebiyatının bir parçası olması yanında, dinî düşüncenin de bir taşıyıcısıdır.

Bu çalışmamızda, Zamancı ve demokrat ismini verdiğimiz Kırgız şairlerin şiirlerinde yer alan din felsefesi konularından Tanrı'nın varlığının kanıtları, Tanrı ve evren, insan ve kötülük, insan ve ölümsüzlük gibi konular üzerinde durmaya çalıştık. Bunu yaparken de, Kırgız şairlerin ilgili konulara ilişkin düşüncelerindeki derinliği ve varsa çelişkileri bir şekilde ortaya koyma üzerine yoğunlaştık.

Bu çalışmanın hazırlanmasında tez konumu seçmede yardımcı olan ve bana her zaman yol gösteren danışmanım Sayın Prof. Dr. Metin Yasa'ya derin bir teşekkür borçluyum. Doğru yönlendirmeleri sayesinde bu çalışmayı tamamlayabildim. Ayrıca bana bu imkânı verdiği için Türkiye Burslarına teşekkür ederim. Beni her zaman cesaretlendiren ve destekleyen kıymetli abim Kalmurz Uulu Ulanbek'e ve anlayamadığım konularda yardımını esirgemeyen arkadaşım Muhammed Aydın Çetinkaya'ya teşekkür ederim. Son olarak kıymetli eşim Abdımanap Uлуу Nurtilek'e sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ayrıca değerli aileme de teşekkürü bir borç bilirim. Onların sevgisi ve desteği her zaman benim için en büyük ilham kaynağı oldu.

Zukhura KALMURZA KYZY

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problem Durumu, Amacı ve Önemi	3
1.2. Araştırmanın Yöntemi, Kapsam ve Sınırlılıkları	3
2. KIRGIZ ŞAİRLERİNDE TANRI'NIN VARLIĞININ KANITLARI.....	4
2.1. Kozmolojik Kanıt.....	4
2.2. Teleolojik Kanıt	9
3. KIRGIZ ŞAİRLERİNDE TANRI VE EVREN TASAVVURU	16
3.1. Yaratıcı Bir Varlık Olarak Tanrı	16
3.2. Yaratıcı Bir Varlık Olarak Dünya.....	21
4. KIRGIZ ŞAİRLERİNDE İNSAN ALGISI.....	27
4.1. İnsan ve Kötülük	27
4.2. İnsan ve Ölümsüzlük.....	33
5. SONUÇ	42
KAYNAKÇA.....	46
ÖZ GEÇMİŞ	44

1. GİRİŞ

Kırgızlar tarih boyunca göçebe hayatını sürdürmekle birlikte kendilerine özgü kültürlerini daima yaşamaya çalışmışlardır. Ağızdan ağıza devam eden sözlü gelenekleri günümüze kadar ulaşmıştır. Tarihten günümüze kadar ulaşan bu gelenek çeşitli şekillerde ortaya çıkmış ve zaman geçtikçe gelişmeye devam etmiştir. Bu gelenek, Kırgızların dinî, sosyal ve kültürel hayatlarında önemli rol oynayarak kimliklerini ve geleneklerini korumuştur. Ağızdan ağıza geçen bu kültürün biri de şairlik (akınlık, ozanlık, tökmölük)'tir. Bu geleneği devam ettirenler zamancı ve demokrat ismini verdiğimiz şairler olmuştur.

Zamancı ve demokrat şairler, 19. yüzyılın başlarından itibaren 20. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte Rus işgali ve rejimine karşı çıkan Kırgız coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşayan dinî, felsefî ve siyasî fikirlere sahip düşünürlerdir. Zamancı ve demokrat şairler Kırgız edebiyatı tarihinde önemli yere sahiptir. Bu şairler resmî ideoloji ile bağdaşmayan bir dünya görüşüne sahip olmuşlardır. Yaşadıkları dönemin siyasî baskısı nedeniyle onların eserleri genellikle edebî yönden incelenmiş ama dinî ve felsefî muhtevası ihmal edilmiştir.

Dinî, felsefî ve siyasî amaçları olan zamancı şairler Kalıgul Bay Uulu (ö. 1855), Arstanbek Buylaş Uulu, Moldo Kılıç Şamırkan Uulu, Ötö Kökö Uulu, Sagınbay Orozbak Uulu, Aldaş Moldo Ceenike Uulu, Bayımbet Abdırakman Uulu (ö. 1942) gibi Kırgız düşünce şairleri tarafından oluşmuştur. Ancak bu hareketin kökenlerini ve hareket içerisinde dile getirilen düşünceleri, Ahmed Yesevî yolunu izleyenlerin en önemlilerinden biri olan Hakîm Ata Süleyman Bâkırgânî'nin (ö. 1186) Akır Zaman Kitabı (Âhir zaman kitabı) adlı eserine kadar geri götürmek mümkündür. Yine bu noktada 18. yüzyılda yaşayan Buhar Cırau Kalkamanulı'nın Akır Zaman adlı eseri Bâkırgânî'nin kitabındaki düşüncelerin devamı olarak görülebilir. Hareketin temsilcileri eserlerinde zamanla ilgili düşüncelerini, özellikle yaşadıkları zamanın problemlerini dile getirdikleri ve zaman kavramını eserlerinin başlıklarında sıkça kullandıkları için kendilerine zamancılar adı verilmiştir. Örnek olarak Kalıgul Bay Uulu'nun Akır Zaman, Arstanbek Buylaş Uulu'nun Tar Zaman (Dar zaman), Moldo Kılıç Şamırkan Uulu'nun Zar Zaman (Zor zaman), Ötö Kökö Uulu'nun Zaman, Aldaş Moldo Ceenike Uulu'nun Hal Zaman adlı eserleri

zikredilebilir.¹

Demokrat şairler, Sovyetler dönemi araştırmacıların iddia ettikleri gibi, Tanrı karşıtı fikirlere sahip değillerdi. Bilakis din üzerinden insanları sömürmeye çalışan din görevlilerinin tutumlarına ve Tanrı anlayışlarına karşı çıkmışlardır. Çünkü onlar Tanrı'nın “her şeyi yok eden”, “merhametsiz” gibi sıfatlarıyla cehennem hallerini ön planda tutarak isteklerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla onlar günümüzde de devam eden ‘seven ve sevilen’ değil, ‘korkutan ve korkulan’ Tanrı tasavvuruyla, inananları bazen inançlarına sitem etme ve inkâr noktasına kadar getirebilmişlerdir. Ancak demokrat şairlerin eleştirileri Tanrı'nın inkârı anlamına gelmez. Zira onlara göre, Tanrı'nın sevgiye, rahmete, inayete işaret eden birçok sıfatları varken cehennem hallerini, Tanrı'nın her şeyi yok eden, merhametsiz gibi sıfatlarını ön planda tutmak kabul edilemezdir.²

Demokrat şairlerin zamancı şairlerden ayıran en önemli özelliğin dinin inkârı ve eleştirisi değil, belki de dine olan farklı yaklaşımları olsa gerekir. Çünkü zamancı şairler genelde dinî geleneği olduğu gibi kabul etmektedirler. Din görevlilerinin ve dinî geleneğin eksikliklerini veya yanlışlıklarını sorgulamaya ve eleştirmeye fazla girmemişlerdir. Hâlbuki zamancıların yaşadıkları zaman, mekân ve şartlar demokratlarınkinden farklı değildi. Bunun için yeterince dinî bilgiye sahip olmamalarına rağmen dinî geleneği eleştirme teşebbüsünde bulunan demokrat şairler, attıkları cesur adımlardan ötürü övgüye layıktırlar.³

Demokrat Şairler, sovetler birliği döneminde geleneksel dini ve din görevlilerin görüşlerini eleştirel bir gözle baktığı için demokrat ismi verilmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan demokrat şairlerin temsilcileri Toktogul Satılganov (1864–1933), Togolok Moldo (Bayımbet Abdırahmanov: 1860–1942) ve Barpı Alıkulov'dur (1884–1949). Fakat bazı araştırmacılar Cengicok (Ötö Kökö Uulu: 1860–1918)'un da bu kategori içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedirler.⁴ Çünkü Cenicok'un sosyal statüsü, dünyaya bakışı, sosyal-felsefî düşünceleri, diğer Demokrat şairlerin düşüncelerinden

¹ Abdıraşit Babataev, “Zamancılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/685-686.

² Abdilaziz Kalberdiev, *Kırgızların Allah Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 93.

³ Kalberdiev, *Kırgızların Allah Anlayışı*, 94.

⁴ Ismanalı Mukasov, *Kırgız Elinin Filozofiyalık Oylomunun Tarihî Dinamikası* (Bişkek: İlim, 2004), 209.

farklı değildir.

1.1. Araştırmanın Problem Durumu, Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, Kırgız şairlerin şiirlerinde dile getirdikleri düşünceleri din felsefesi açısından ele almaya çalıştık. Bunu yaparken de söz konusu şairlerin şiirlerinde yer alan Tanrı'nın varlığı, Tanrı ve evren tasavvurları, kötülüğün ortaya çıkışı, ölüm ve ölümsüzlük gibi din felsefesinin temel konularını, sistematik bir biçimde ele almayı amaçladık.

Araştırmanın önemi, din felsefesinin yukarıda dile getirilen kimi konularının şiirler üzerinden ele alınmaya çalışılmasıdır. Bu yapılırken de, çalışmamızın ilerleyen sayfalarında da görüleceği üzere, Kırgız şairleri, geleneğe uyularak, zamancı ve demokrat olarak iki kategori halinde ele alınmıştır. Görüşlerine atıfta bulunduğumuz şairlerin zamancı ve demokrat diye ayrışması, son tahlilde, yaşadıkları dönemin siyasî baskıların zorunlu bir sonucu olarak görülebilir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi, Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada ele aldığımız ve yukarıda işaret ettiğimiz kimi din felsefesi konularını, zamancı ve demokrat şairler olarak nitelenen Kırgız şairlerinin şiirlerine özel atıflarla, çoğu zaman betimleyici yöntem ışığında, ele almaya çalıştık.

Zamancı ve Demokrat şairlerin manzum eserleri çalışmamızın ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Çalışmamızda kullandığımız şiirleri, önce Kırgızca Kiril alfabesi ile aktardık, sonrasında ise ilgili şiirlerin Türkçe'ye çevrilmiş haline yer verdik. Şairlerin çevirmede zorluk çektiğimiz şiirlerini ise düz yazı halinde ifade etmeye çalıştık.

Araştırmamızın özünü oluşturan konuları, tüm Kırgız şairlerinin değil, daha çok Zamancı şairlerden Moldo Kılıç Şamırkan Uulu, Arstanbek Buylaş Uulu, Kalıgul Bay Uulu, Moldo Niyaz ve Demokrat şairlerden ise Ötö Kökö Uulu (Cenicok), Toktogul Satılganov ve Barpı Alıkulov gibi şairlerin şiirlerindeki dile getirdikleri görüşler üzerinden şekillendirmeye çalıştık. Bunu yaparken de sözlü kültürde bazı yazma nüshaların okunmasında öne çıkan zorluklar ve eski Kırgızca'nın günümüzde kullanılmayan pek çok kelimeyi kapsamaması kaynaklı sorunlar nedeniyle, söz konusu eserlerin çoğunu günümüz Kiril alfabesine transkripte eden araştırmacı Omor Sooronov'un eserlerinden yararlanmayı tercih ettik.

2. KIRGIZ ŞAİRLERİNDE TANRI'NIN VARLIĞININ KANITLARI

2.1. Kozmolojik Kanıt

Kozmolojik kanıt evrenden hareketle Tanrı'ya giden, a posteriori yönü ağır basan, dini ve felsefi literatürde yer alan en eski kanıtlardan biridir. Anılan bu kanıt dini literatürde Hz. İbrahim'in Kur'an-ı Kerim'de anıldığı şekliyle göksel cisimlere bakışına ve o cisimleri algılama biçimine kadar geri götürülebilir.⁵ Kozmolojik kanıtın geçmişi araştırıldığında en erken verilerin Platon'un *Yasalar* adlı eserinde bulunduğu görülmektedir.⁶ Sonrasında klasik haliyle Aristoteles'in *Fizik* ve *Metafizik* adlı eserlerinde delilin yer aldığı dikkat çeker.⁷

İlerleyen dönemlerde İslâm düşünce geleneği bu kanıtı zenginleştirmiş ve iki tür kanıt geliştirmiştir. Alınan bu gelişme zamansal açıdan sonsuzca geri gidişin imkansızlığı düşüncesinden hareketle oluşturulan hudûs delili ve evrenin olumsal bir varlık olan düşünceden hareketle zorunlu varlığa ulaşan imkân delilidir. John Philoponus'ta ilk nüveleri görünen hudûs delilini İslâm kelamcıları geliştirerek oldukça ileri seviyelere taşımışlardır.⁸ Zamansal olaylar silsilesinin bilfiil olamayacağı görüşünün benzer bir görüşün St. Bonaventure'un *Sentences* çalışmasıyla Orta çağ Hıristiyan geleneğine de girmiştir.⁹ Öte yandan, kozmolojik kanıt üst başlığı altında anılabilecek imkan kanıtının İslâm düşüncesine bilinen bir savunucusu İbn Sînâ'dır. Ortaçağ Hıristiyan teolog Thomas Aquinas da *Summa Theologica* ve *Summa Contra Gentiles* adlı eserlerinde Tanrı'nın varlığını kozmolojik kanıt sınırları içinde anılabilecek meşhur "Beş Yol"un sahibi olarak görülür.¹⁰

Aydınlanma döneminde David Hume ve Immanuel Kant gibi filozoflar tarafından kozmolojik delilin birçok eleştiriye konu edildiği bilinmektedir. Ayrıca 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın ilk yarısında genellikle hem teistler hem de

⁵ Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: DEM Yayınları, 2012), 77-78.

⁶ Platon, *Yasalar*, çev. Saffet Babür - Candan Şentuna (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998), 129-132.

⁷ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2012).

⁸ Herbert A. Davidson, "John Philoponus as a Source of Mediaeval Islamic and Jewish Proofs of Creation", *Journal of the American Oriental Society* 89 (2) (1969), 357-391.

⁹ R. E. Houser - Timothy B. Noone, *Bonaventure's Commentary on the Sentences: Philosophy of God* (Saint Bonaventure, NY: Franciscan Inst Pubs, 2014).

¹⁰ Thomas Aquinas, *The Summa Theologica of St. Thomas Aquinas*, çev. Fathers of the English Dominican Province (New York: Christian Classics, 1948).

ateistler kozmolojik delil hakkında şüpheli bir yaklaşım ile düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bu tutumu yanlış bulan Alvin Plantinga gibi düşünürler olsa da Kantçı gelenek günümüzde bile kendini göstermeye devam etmektedir. Örneğin Michael Martin, John Mackie, Quentin Smith, Bede Rundle, Wes Morriston ve Graham Oppy kozmolojik delilin güncel bir versiyonunun bulunmadığını veya güncel olduğu iddia edilen yorumların geçersizliğini güçlü bir şekilde savunmuşlardır.¹¹

Öte yandan kozmolojik kanıtla yönelik güncel yorumların öncü isimlerinin başında W. L. Craig gelmektedir. Kelâm kozmolojik kanıttaki öncüllerin doğruluğu için Craig, disiplinler arası kanıtlar sunmaya çalışmaktadır. Yine Robert Koons, olumsuzluk deliline yeni bir bakış ortaya koymak için mereolojiyi, modal mantığı ve non-monotonik mantığı kullanmaktadır. Dahası; Richard Gale ve Alexander Pruss, kozmolojik kanıtın indirgemeci versiyonlarını reddetmelerine rağmen, sonsuz ve mutlak kudrete sahip olmayan sınırlı bir Tanrı tasavvuru ortaya koyan zayıf yeter-sebebe ilkesine dayanan yeni bir versiyon önermektedir. Delili başka bir açıdan savunmaya çalışan Richard Swinburne ise anılan bağlama ilişkin daha büyük bir kümülatif mevzunun parçası olarak endüktif bir delil önermiştir.¹²

Gelinen aşamada kozmolojik kanıt bağlamında öne çıkan açıklayıcı bir ifadeyi aşağıdaki alıntıda görmek mümkündür:

“Kozmolojik kanıt, varlıkları var eden nedenlerin sonsuzca geri gidişinin olanaksızlığından hareketle, Tanrı'nın var olduğunu kanıtlamaya çalışır. Bu durum, tüm şeylerin, sonunda bir nedensiz-nedene dayanması gerektiğini öngörür. Sözü edilen nedensiz nedenin tanrı olduğu iddia edilir.”¹³

Yukarıdaki dile getirdiğimiz ifadeler Matt Slick'e aittir. O, yukarıdaki ifadeleri dile getirdikten sonra kozmolojik kanıtla yönelik özetle şöyle sıralar:

1. Varlık vardır. 2. Bu varlıkların var olmaması olasıdır. 3. Var olmaması gereken bir şey, var olmuşsa, bir nedeni vardır. 4. Bir şeyi var edecek sonsuz sayıda neden var olamaz. 5. O halde tüm varlıkların bir nedensiz nedeni olmalıdır. İşte bu nedensiz neden Tanrı'dır.¹⁴

Kozmolojik kanıtın Platon'un, bilinen en klasik haliyle neden kavramı üzerinden yapılanışını ise Aristo'nun düşüncelerinde görmek mümkündür. Yine

¹¹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Monadoloji*, çev. Suut Kemal Yetkin (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943).Gottfried Wilhelm Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, çev. Nusret Hızır (Ankara: MEB Yayınları, 1949).

¹² Süleyman Altın, *Günümüz Din Felsefesinde Kozmolojik Delil Tartışması* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 29-30.

¹³ Metin Yasa, *Din Felsefesi Soru-Sorgu-Sonuç* (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 43.

¹⁴ Yasa, *Din Felsefesi Soru-Sorgu-Sonuç*, 43.

Aristo'nun neden anlayışı, etkin neden de dahil büyük ölçüde içkinleşmiş görünmektedir.¹⁵ Bu kanıtın temel kavramlarının, öteki olmadan kendi varlığını açıklayabilme gereğine bağlı kalınarak, Tanrı ile evren arasında ikiye ayrıştırıldığı görülmektedir.¹⁶ Tanrı'nın varlığı söz konusu olunca Zorunlu Varlık, İlk Neden, Yeter Neden kavramları üzerinde durulmaktadır ve evrenin varlığı söz konusu olunca da Önceli, Olabilen ve Sonlu kavramlar öne çıkmaktadır. İslam düşüncesinde ise, her var olan yerine her önceli ifadesi kullanılmaktadır. Sonuçta evrenin önceli oluşu ile önceli olanın öncesize gereksinimi, töz-ilinek metafiziği üzerinden ortaya konulmaya çalışılmaktadır.¹⁷

Kozmolojik kanıt, evren ve içindekilerden hareketle Tanrı'nın varlığına gidişi önceleyen bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun açıklayıcı örneklerini Kırgız şairlerinin şiirlerinden de görmek olasıdır. Onlar, şiirlerinde Tanrı'nın varlığından söz ederken, öncelikle evrenin ve tüm yaratılanların varlığının Tanrı'ya ait olduğunu ortaya koymaktadırlar. Yaratılmış olan evren ve tüm varlıkların doğal olarak yaratana hep muhtaç olduğunu vurgulamaktadırlar. Böylece ittifakla her şeyin yoktan var edildiğini baştan kabul etmiş bulunmaktadır.

Zamancı şairlerden Moldo Kılıç, şiirlerinde Tanrı'nın varlığı konusunu kozmolojik bir yaklaşım ile ele almaktadır. Şair, Tanrı'yı salt akıl kapsamında evrene bakarak bulabilmenin mümkün olduğundan söz eder. İnsan aklının birçok şeyi kavrayabildiğini belirterek şiirlerinde Tanrı'nın varlığını ispatlamaya çalışır. Bunun örneği aşağıdaki şiirde görülebilir;

*Кудай Таала ишин көр,
Асман жердин тирөөсүн.
Акыл жетип турса да,
Адам пенде уноосуз,
Бар экенин билесиң,
Теңдеши жок бир Кудай.*¹⁸

*Bak sen Tanrı'nın işine,
Göğün, yerin direğine.
Akıl ermekte buna,
Araç gereksiz ona.
Var olduğunu bilir insan,
Tek Tanrı benzersiz olan.*

¹⁵ Metin Yasa, *Varoluşsal İnanç Sorunları* (Ankara: Elis Yayınları, 2018), 43-44.

¹⁶ Thomas McPherson, "Sonlu ve Sonsuz", çev. Metin Yasa, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 283-288.

¹⁷ Yasa, *Varoluşsal İnanç Sorunları*, 44.

¹⁸ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, ed. Omor Sooronov (Bişkek: Adabiyat Basması, 1991), 170.

Şair Moldo Kılıç, Tanrı'yı hiçbir araç olmaksızın bulabilmenin imkânından söz etmektedir. Kanaatimizce şair, Tanrı'yı hiçbir kanıt aramaksızın bulma konusunda aklın yeterli olduğunu söyler, ancak insan, akli sınırlı olduğundan, anılan konuda emin olmak için kanıt arayabilecektir.

Diğer şair Niyazalı Moldo, şiirlerinde yaratılmış olan evrenin ve evrendeki yaratılan tüm varlıkların doğal olarak bir yaratan bir varlığa sürekli muhtaç olduğunu söyler. Yaratan Tanrı da kadim olarak kimseye muhtaç değildir ve mutlakdır (Tengdeşi çok).¹⁹ Tanrı'nın mutlak varlığının en büyük kanıtı, şaire göre, evren ve ondaki tüm varlıkların, akılları hayret içinde bırakan ve değişmeyen kanunlardan oluşmasıdır.²⁰

Tanrı'nın varlığının delilleri konusunda ister Zamancı şairler olsun ister Demokrat şairler olsun daha çok kozmolojik delil üzerinde düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Kozmolojik delilin sade versiyonu olarak bilinen, var olan her şeyin bir nedeni vardır. Evren vardır, dolayısıyla evrenin de bir nedeni vardır²¹ şeklindeki çıkarımları Kırgız şairlerinde de görmek olasıdır. Bunun açıklayıcı bir örneğini şair Cenicok'un aşağıdaki şiirinde görmek mümkündür:

*Жети кабат асманга,
Күн жараттың бир Кудай.
Жылдызын чеге ай менен,
Түн жааттың бир Кудай.*²²

*Yedi kat gökyüzünü,
Yarattı güneş ile bir Tanrı.
Hem yıldızla hem ayı,
Donattı geceyi bir Tanrı.*

Dile getirdiğimiz bu şiirde, şairin ifadelerine bakılırsa ilâhi nitelikler içinde en fazla yaratma niteliğine atıf yapılmaktadır. Şair, gök cisimleri olarak nitelenen ay, güneş ve yıldızın Tanrı'nın yaratması ile meydana geldiğinden söz eder. Bu şiirde dile getirilen düşüncelerin bir benzeri İlk Muharrik delilinde oldukça sade bir üslupta formüle edildiği görülebilir:

i-Bazı şeyler hareket halindedir.

ii-İki türlü hareket vardır. Bunlar, hareketi sonradan verilmiş olan ve hareketi kendinden olan.

¹⁹ Niyazalı Moldo, *Nasyat, Sanat Irları* (Bişkek: Kırgızistan, 1990), 22.

²⁰ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, 1991, 152-153.

²¹ Yasa, *Din Felsefesi Soru-Sorgu-Sonuç*, 47.

²² *Uhu Kırgız Köçü: Irlar, Cıynaktar* (Bişkek: Biyiktik Yayınları, 2006), 180-181.

iii-Hareketi sonradan verilmiş olan şey, hareketi kendinden olan şeyi gerektirir.

iv- Öyleyse tüm hareketin kaynağı hareketi kendinden olandır veya Ruh'tur.

v- Ruh, göksel hareketin kaynağıdır. Çünkü göksel cisimler hareket halindedir ve Ruh da bütün hareketlerin kaynağıdır.²³

Şair Arstanbek Buylaş Uulu'nun şiirlerinde Tanrı, yaratan sıfatıyla anılmıştır. Evrendeki varlığı yaratan ve döngüsel bir sisteme göre var eden Tanrı'dır. Şaire göre gece ile gündüzün ardı ardına gelmesi, yağmurların artarak sel olması ve ovaların oluşumu ancak O'nun hükmü ile gerçekleşir:

*Жараткандын мыйзамы,
Түн жаңырып, күн болгон.
Күн айланып, түн болгон.
Жамгыр жаап, жер болгон,
Бел бөксөрүп, ой болгон.²⁴*

*Yaratanın kanunu,
Gece gider gündüz olur,
Gün dolaşır gece olur,
Yağmur yağıp sel olur.
Yüksek yerler düz olur.*

Yukarıdaki şiirde yaratanın kanunundan özellikle söz edilmektedir. Şair Arstanbek'in kullandığı fenomenlere bakılacak olursa bir tür önemli işlev yüklenen nedenselliğin Yaratanın kanununa eşlik ettiği görülür.

Diğer yandan şair Moldo Kılıç, gene nedensellik içerisinde alınacak öзде, yaratmaya, yaratılanı yeryüzüne dağıtmaya ve tüm canlıları güç ile donatmaya özellikle vurgu yapar. Bu çabanın bir örneğini aşağıdaki şiirde görmek mümkündür:

*Кудай таала кудурет,
Ар түрлүү жан жаратты.
Насип салып баарына,
Жер жүзүнө таратты.
Баарысынан чоң кылып,
Пилди Кудай жаратты.²⁵*

*Kudreti Tanrı'nın,
Her çeşit can yaratır.
Nasibince hepsini,
Yeryüzüne dağıtır.
Hayvanlardan en büyük,
Filde kuvvet donatır.*

Şair Moldo Kılıç yukarıda dile getirdiği şiirinde Tanrı'nın sıfatını ve mutlak

²³ William Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz* (London: Macmillan Press, 1986), 3.

²⁴ Batma Kebekova, *Arstanbek, Adabiy Münözdömö* (Bişkek: İlim Yayınları, 1994), 70.

²⁵ Moldo Kılıç, *Zar Zaman* (Frunze: Muras, 1990), 72-73.

gücünü belirtmek için onun kudretinden bahsetmektedir. Şair bu şiirde Tanrı'nın kudretine yaratma, dağıtma ve donatmanın eşlik ettiğini açıklamalar üzerinden ortaya koyar. Nitekim şair şiirinin devamında anılan bağlama ilişkin, özetle, Tanrı'nın kudretinden bahsederek evrende yaratılan güneşi göğe yürüttüğünü, ayı bazen yarım bazen dolgun kıldığını ve geceleri ayı evrenin bir ışığı olarak yarattığını, gökyüzündeki yıldızların sayısını arttırdığını, bu evrende kunduzu değerli hayvan kıldığını ve yaratılan bu evrenin ve içindeki yaratılan nedenlerin kendilerine özgü görevlerini ve yerlerini belirttiğini dile getirir.²⁶

Şair Cenicok da diğer şairler gibi şiirlerinde Tanrı'nın, evreni yaratması ve evrene zenginlik katması açısından bazı nedenleri yarattığından söz eder. Mesela Tanrı, evrende yağmurun yağması için bulutu yarattığını, yeryüzünü serinletmesi için rüzgârı yarattığını, yaşadığımız bu dünyada bir düzenli hayat sürdürebilmemiz için evrene asumanı, güneşi, ayı, yıldızları ve yeri yarattığını ve tüm insanlığı eşit ve özgür bir varlık olarak yaratmasına rağmen onun amelini bile Tanrı'nın yarattığını dile getirir.²⁷

Sonuç olarak Zamancı ve Demokrat şairlerin, kozmolojik kanıtı, şiirlerinde dağınık bir biçimde de olsa ana hatlarıyla ele aldıkları görülmektedir. Nitekim kozmolojik kanıt konusunda ister Zamancı şairler olsun ister Demokrat şairler olsun yaratma odaklı bir biçimde Tanrı'nın mutlak gücünden söz ederler ve bu gücü kimi yaratıklar üzerinden açıklamaya çalışırlar. Yine kozmolojik kanıtın anlaşılmasına katkı sağlayacak özde evrenden hareketle evreninin içinde yaratılan nedenlerin, sonsuzca geri gitmeksizin, kendilerine özgü bir konumu olduğunu özellikle dile getirirler.

2.2. Teleolojik Kanıt

Evrendeki düzenden hareket eden kanıt teleolojik kanıt ismi verilmektedir. Teleolojik kanıtı yönelik anlaşılır bir ifadeyi aşağıdaki alıntıda görmek olasıdır:

“Âlemde varlıklarına şahid olduğumuz her şeyde bir düzen görmekteyiz. Bir düzenin varlığını gösteren birtakım izlere rastlamakta, düzenin, düzensizliğe galebe çaldığına hükmetmekteyiz. Varlıklarda görülen düzen, belli gayelere hizmet etmekte, âlemde hayatın devamını sağlamaktadır. Ne düzen ne de gaye kendi başına ortaya çıkmaz. Yani varlıklar, kendi kendilerine bir düzen ve gaye seçme imkânına sahip değildir. Hele çeşitli varlık

²⁶ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, 1991, 152-153.

²⁷ Heyet bizdin.kg (ed.), *Cenicok Irlar Cıynagı*, ts.

seviyelerinde bulunan şeylerin bir araya gelmeleri, bir takım alt-sistemler oluşturmaları ve alt sistemlerin, sonunda âlem gibi âdeta “organik” bir bitin meydana getirmeleri ne teker teker var olanların ne de tesadüflerin başarabilecekleri bir şeydir. Bu durumda, âleme bu nizam ve gayeyi veren ilim, kudret, irade ve inayet sahibi bir varlığın bulunması gerekir. İşte bu varlık Tanrı’dır.”²⁸

Bu bölümde ele aldığımız teleolojik kanıt, evrenden hareketle Tanrı’ya giden, a posteriori yönü ağır basan bir kanıttır. Bu kanıtın genelde William Paley ile şöhret kazandığı bilinmektedir. Yalnızca bu kanıtla yönelik tarihsel art alanın Paley’den çok daha gerilere gittiği bilinmektedir. Kanıtın ilk izlerini Eflatun’un düşüncelerinde bulmak mümkündür. Antik Yunan düşünürü Eflatun, *The Republic* adlı eserinin 10. kitabında bu kanıt hakkında bilgi verir. Eflatun’un *Philebus* diyalogunda Sokrates ile Protarchus arasında geçen konuşmalarda, Sokrates’in evrende görülen bir düzene işaret ettiği dikkat çeker. Eflatun’a göre evreni yöneten bir akılın var olması söz konusudur. Eflatun’dan sonra, onun düşüncelerine benzer düşünceleri Cicero’nun *On the Natura of the Gods* adlı eserinde dillendirdiği görülür ve Cicero’ya göre, evrene bakıldığında onda akıllı bir varlık tarafından konulmuş bir tasarımı görmek mümkündür. Yine bu kanıtın eleştirel düzeyde klasik anlatımlarından birine Hume’un *Dialogues on Naturak Religipn* adlı eserinde yer verdiği görülmektedir.²⁹

Teleolojik kanıt, batı felsefesi sınırları içinde öz olarak şöyle ifade edilebilir: Evrende bir düzen ve amaç vardır: bu durumda, akıllı bir düzenleyicinin ve amaçlayıcının var olması gerekmektedir. Yani Tanrı’nın varlığını empirik yollar ile kanıtlamayı ön gören teleolojik kanıt batı felsefesinde genel olarak iki temel kavramı merkeze alır. Bunlar *düzen* ve *amaç* kavramlarıdır.³⁰

Tanrı, evren içinde var olan her şeyi birbirine bağlı ve bağlantılı bir şekilde yaratmıştır. Tıpkı göğün yere, yerin göğe bağlı ve bağımlı olması gibi insan da diğer varlıklara bağlı ve bağımlıdır. Bu gerçek, Kırgız şairlerin şiirlerinde de görülmektedir. Öte yandan yine Zamancı ve Demokrat şairlerin şiirlerinde Tanrı tasavvuru pasif ve zayıf bir varlık değildir. Çünkü eğer öyle olsaydı bu Tanrı’nın mutlak olmadığı anlamına gelirdi ve sonuçta pasif ve zayıf olmayan başka bir yaratana ihtiyaç olurdu. Demokrat olarak nitelenen şair Cenicok, aşağıdaki şiirinde bu durumu açıklıkla ortaya koymaktadır:

²⁸ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2020), 64.

²⁹ Anılan konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Yasa, *Din Felsefesi Soru-Sorgu-Sonuç*, 52-53.

³⁰ Yasa, *Din Felsefesi Soru-Sorgu-Sonuç*, 53-54.

*Чыгыштан күндү батышка,
Жүргүзгөнүн карачы.
Аламдын шам чырагын,
Күйгүзгөнүн карачы.
Кудуретин жараткан,
Билгизгенин карачы.³¹*

*Doğudan güneşi batıya,
Yönetmesine baksana.
Evrenin mum ışığını,
Yakmasına baksana.
Kudreti ile yaratan,
Yaptığına baksana.*

Bu şiirde şair Cenicok, evrendeki düzenin yanında ilâhi niteliklere da atıf yapmaktadır. Açıkça görüleceği üzere, şair Cenicok, Tanrı'ya yönelik teleolojik kanıtı anlatmak için “yönetme”, yakma”, “yapma” gibi kavramaları kullanmaktadır. Şair şiirinde Tanrı'nın, evreni bir düzene sokma açısından güneşi doğudan batıya yönettiğini, evrene aydınlık vererek güneşi mum gibi yaktığını ve bunu mükemmel kudreti ile yaptığını ifade etmektedir. Bunun benzeri bir açıklamaya İslam filozofu Farabi'nin düşüncesinde de rastlamak mümkündür. Nitekim Farabi'ye göre Tanrı olumlu manada her türlü vasfın en mükemmeline sahip bir varlıktır. O'nun bu vasıflara sahip olması Tanrı olmasının da bir gereğidir. Farabi, evrenin düzenli bir biçimde yaratılışının ancak Tanrı olabileceğini, aksinin ise mümkün olmadığını savunur.³²

Şair Cenicok, şiirlerinin devamında evrendeki düzenden hareketle şöyle der;

*Күн кыдырып көк менен,
Жөнөгөнүн карачы.
Жарык нурга балкытып,
Бөлөгөнүн карачы.
Канча жанды жаратып,
Төргөнүн карачы.³³*

*Güneş gezer semayı,
Hareketine baksana.
Aydınlığı kuşatan,
Yapısına baksana.
Tüm canlıyı yarattı,
Üretişine baksana.*

Yukarıdaki şiirde şair Cenicok'un ifadelerine bakılacak olursa ilâhi nitelikler içinde en fazla yaratma niteliğine atıf yapıldığı dikkat çeker. Güneşin düzen içinde

³¹ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*.

³² Ayrıntılı bilgi için sözgelimi bkz. Hasan Ocak, “Farabi Felsefesinde Bazı İlahi Sıfatların Hürriyet Problemi Açısından Analizi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (01 Haziran 2011), 115-145.

³³ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*.

hareketini sürdürmesi, evreni aydınlatması, canlıların üremesine katkı sağlaması tüm bunlar Tanrısal yaratma odaklı bir düzen ve müdahale ile gerçekleşmektedir. Bunun açıklayıcı örneğini Kur'an ayetlerine de görmek mümkündür.³⁴

Doğrusu, şair Cenicok'un öngördüğü düşüncelere bakılacak olursa evrende meydana gelen her türlü düzenlilik ve amaçlılık ancak Tanrı'nın iradesi ile gerçekleşir. Bunun açıklayıcı başka bir örneği aşağıdaki şiirde de görülmektedir:

*Ай айланып асманда,
Каттаганын карачы.
Бир орунда тынч алып,
Жатпагынын карачы.
Канаты жок ай, күндү,
Учурганын карачы.
Адаштырбай жолу жок,
Туш кылганын карачы.
Айтып бүткүс сооптуу,
Иш кылганын карачы.³⁵*

*Ay dolanır gökyüzünü,
Hareketine baksana.
Hiç ara vermeden,
Durmadiğına baksana.
Ay, güneş kanatsız,
Uçurmasına baksana.
Menzili kaybetmeden,
Karşılaşmasına baksana.
Her tür anlatımdan uzak,
Sanatına baksana.*

Yukarıda sözü edilen şiirde şair Cenicok, teleolojik kanıtı anlatırken aynı zamanda çok net bir biçimde sanatçı sanat eseri ilişkisinden de söz etmektedir. Şiirin devamında analoginin de önemli bir rol oynadığını görmek mümkündür. Göksel cisimlerden olan ay ve güneşin kanatsız uçtuğunu örnek vererek insan zihnine oturtmaya çalışmaktadır. Âlemin düzeni konusunda gök cisimlerinin kendi yörüngelerinde hareket etmeleri ayetlerde özellikle beyan edilmektedir.³⁶ Konu daha ayrıntılı bir biçimde şöyle ifade edilebilir:

“Tanrı güneş, ay ve gök cisimlerinin belli bir yörüngede akıp gitmesini buyurmuş, onlar da bu düzen içerisinde hareketlerine devam etmektedir. Ne güneş aya ne de ay güneşe yetişmekte ne aydınlık ne de karanlık tek başına hâkim olabilmekte. Her birinin bir sınırı var. O sınırların ötesine geçemez, onun aşağısına da inemez. Âlemin genel düzeni açısından güneş ve ayın, gece ve gündüzün

³⁴ Sözelimi bkz.: Yâsîn 36/38.

³⁵ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*.

³⁶ el-Enbiyâ 21/33.

birbirlerini iptal etmesi de söz konusu değildir. Diğer yandan Allah, gece ve gündüze belli bir zaman sınırı koymuştur. Bir ilim dâhilinde deveran etmektedirler. Gündüz ve gece birbirlerinin hâkimiyetine engel olamazlar.”³⁷

Şair Cenicok, şiirinde gökcisimlerinden hareketle evrenin içinde bir eşsiz uyumdan söz eder. Bunun açıklayıcı örneğini aşağıdaki şiirde dile getirir:

*Жылдызды көккө толтуруп,
Ай кылганын карачы.
Жасагынын жараткан,
Шай кылганын карачы.
Жалгыз жарым койбостон,
Пай кылганын карачы.*³⁸

*Doldurur göğe yıldızı,
Yaptığı aya baksana.
Tasarı ile yaratan,
Şu uyumlu işe baksana.
Yaptığını tam yapar,
Kıldığı eşe baksana.*

Şair Cenicok, şiirin bu kısmında, evren ve içindekilerin arasındaki eşsiz uyumun, işbirliğinin olması sayesinde gerçekleştiğini düşünmektedir. Evrenin yaratılmış olması açısından ve Yüce Yaraticının eseri olması bakımından herhangi bir kusuru, dengesizliği, bozukluğu söz konusu değildir.

Dahası; şair Cenicok, evrendeki düzenin sistemli hareketinden söz ederek şiirlerinde önemli mesajlar vermektedir. Bu noktada da yine evreni oluşturan varlıklara özel atıflarda bulunur. Şöyle der:

*Кезектешип төрт мезгил,
Келгендигин карачы.
Керектүүсүн жандууга,
Бергендигин карачы.
Караңгыны жарыктык,
Жеңгендигин карачы?!³⁹*

*Sırasıyla dört mevsimin,
Gelişine baksana.
Her canlıya gerekeni,
Verişine baksana.
Karanlığı aydınlığın,
Yenişine baksana.*

Görüldüğü üzere şair Cenicok, şiirinde bir yandan evrenin uyumlu ve düzenli

³⁷ Ayşe Betül Oruç, “Ayetler Bağlamında Âlemin Yaratılışındaki Denge”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (31 Aralık 2018), 527-548.

³⁸ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*.

³⁹ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*.

işleyişinden bahseder, diğer yandan insanları evren konusunda düşünmeye davet ederek söylemlerini dile getirir. Şair şiirinde, birer amaç ve düzen içinde, mevsimlerin sırasıyla gelişini, Tanrı'nın yaratılan canlılara nasibi kadar verişini ve karanlığı aydınlığın yenişini oldukça özlü bir biçimde dillendirir.

Şair Moldo Kılıç, düşüncelerini ifade ederken evrende meydana gelen düzene ilişkin olarak gördüğümüz ve göremediğimiz hayran olunabilecek çok şeyin varlığından söz eder:

*Асман жерлер танассыз,
Бир-бирине жөлөнгөн.
Анын наркы түбүнө,
Ойлоп акыл түгөнгөн.⁴⁰*

*Gökyüzü de yeryüzü de sınırsız,
Dayalıdır birbirine,
Öte yanı düşünsek,
Akıl ermez bu sırta.*

Görüldüğü üzere, Moldo Kılıç, şiirinde Tanrı'nın gördüğümüz gökyüzü ile yeryüzünün sınırsızlığından ve birbirine dayanıklı olarak yaratılmasındaki hayranlık uyandıran yöne eğilir. Buna karşılık göremediğimiz dünyanın sadece bir sır olarak gizli kaldığını ve buna aklın eremediğini dile getirir.

Bilindiği gibi İbn Rüşd'e göre, bu eşi benzeri olmayan yaratıcılığın kendi içerisinde bir hiyerarşisi vardır ve Allah bunu düzen içinde var etmiştir. Başka bir deyişle gök cisimlerinin konumu ve işlevi ne tesadüfen belirlenmiştir ne de işleyişleri gelişi güzeldir.⁴¹ İbn Rüşd'ün bu görüşüne benzer açıklayıcı örnekleri Zamancı şair Moldo Kılıç'ın şiirlerinde de görmek mümkündür:

*Үстүбүздө асман көк,
Айы бирөө, жылдыз көп.
Күн чыкканда күн кетээр,
Мунун жолу бир бөлөк.⁴²*

*Üzerimizde asuman gök,
Ayı yalnız, yıldız çok.
Gider gece güneş doğunca,
Bunun yolu bir farklı.*

Şair Moldo Kılıç, şiirinde göksel cisimlerden söz ederek onların bir sistem içinde hareket ettiğini açıkça ifade etmektedir. Şairin şiirindeki manaya göre,

⁴⁰ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, 2017, 323.

⁴¹ Konunun açılımı bağlamında sözgelimi bkz. Bekiryazıcı, "İbn Rüşd'ün Tehafütü't-Tehafüt'ünde Dini Delili Kullanması", 157.

⁴² Moldo Kılıç, *Kazaldar*, 2017, 323.

asumanın renginin maviliği, ayın tek olması, yıldızların sayısının çokluğu, güneşin doğmasıyla gecenin kaybolması gibi her varlık, belirli bir yön ve hızda hareket eder. Dolayısıyla çevremizdeki her şey, evrenin mükemmel tasarımcısının tasarımının bir parçasıdır.

Sonuç olarak geçmişte içinde bulunduğumuz evrenin açıklamak için, yapı, düzen, şekil ve hareket bakımından sorgulayan düşünürler olmuştur. Benzer şekilde düşünen Kırgız şairleri şiirlerinde düzen ve amaçtan söz ederek düşüncelerini şiir yoluyla insanlara sunmuşlardır. Kırgız şairleri teleolojik kanıtı anlatmak için en çok göksel cisimlerin düzen ve uyumluluğundan söz ederler. Onlar bu bağlamda, özetle, evrenin ve içinde bulunan her şeyin bir düzen ve uyum içinde yaratıldığını, gece ve gündüzün birbirinin peşi sıra geldiğini, ay ve güneşin belli bir yörüngede süzöldüğünü, yıldızların gökyüzünü süslediğini, yağmurun müjdecisi olan bulutların akıp gittiğini v.b. örnekler vererek dile getirmişlerdir.

3. KIRGIZ ŞAİRLERİNDE TANRI VE EVREN TASAVVURU

3.1. Yaratıcı Bir Varlık Olarak Tanrı

Kırgız şairlerin şiirlerine bakıldığında Tanrı ve evren tasavvuruna ilişkin kimi kavramsal anlatımların öne çıktığı görülür. Bu kavramsal anlatımlar arasında özellikle yaratmanın dikkat çekici bir konumda olduğu ve anılan kavramı ayrıntılı bir biçimde aydınlatacak özde de düzenleme ve müdahale kavramlarına özel atıfların yapıldığı görülür.

Biz, yaratıcı bir varlık olarak Tanrı konusunu irdelerken yalnızca yaratma, düzenleme ve müdahale kavramları üzerinde durmayacağız, aynı zamanda bu kavramların sonuçları üzerinde duracağız.

Kırgız şairler, biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, Tanrı-evren arasındaki ilişkilerin açıklanmasında ön görülen yaratan, düzen veren, müdahale eden türü kavramlardan sıkça söz etmektedirler. Onlara göre, Tanrı'nın bu nitelikleri Tanrı'nın zatına nispet edilerek O'nun ne olup olmadığı tartışılabilir. Öte yandan yine Kırgız şairler, tüm bunlara ek olarak, Tanrı ve insan arasındaki ilişkiyi şiirlerinde zikrederler ve insanların sosyal statüsü, dünyaya bakışı, sosyal-felsefi düşünceleri üzerinde dururlar.⁴³

Konuya şöylece devam edilebilir: Ele aldığımız şairler şiirlerinde, yaratıcı bir varlık olarak Tanrı düşüncesinin anlaşılmasında Yapan, Düzenleyen, Müdahale eden türü kavramlara dikkat çeker. Bunun açıklayıcı bir örneğini Cenicok'un aşağıdaki ifadelerinde görmek olasıdır:

*Он сегиз миң Ааламды,
Бир жараткан эмеспи.
Эң биринчи дүйнөгө,
Нур жараткан эмеспи.*⁴⁴

*On sekiz bin âlemi,
Bir yaratmış değil mi.
İlk olarak evreni,
Nur yaratmış değil mi.*

Açıkça anlaşılacağı üzere şair yukarıda zikrettiğimiz şiirinde, Tanrı-evren ilişkisinde yer alan temel kavramlardan hareketle Tanrı'nın evreni yaratmasını ve ilk olarak bu evreni nur halinde yarattığını dile getirir. Dolayısıyla burada teistik

⁴³ Kalberdiev, *Kırgızların Allah Anlayışı*, 83.

⁴⁴ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*.

içkinliğe doğru gidildiği rahatlıkla ifade edilebilir. Doğrusu, şair Cenicok'un öngördüğü düşüncelere bakılacak olursa evrende meydana gelen şeyler ancak Tanrı'nın iradesi ile gerçekleşir. Dolayısıyla Tanrı evrene ve evren içinde meydana gelen olaylara müdahale ederek onları anlaşılır bir düzene sokmaktadır.

Öte yandan şair Cenicok, Tanrı'nın evreni yaratmasından sonra, evrenin içindekileri anlatmaya çalışırken yine Tanrı-evren ilişkisi bağlamında önem taşıyan düzen kavramına atıf yapar. Şaire göre Tanrı yalnızca evreni yaratmakla kalmamış aynı zamanda evren ve içindekileri bir düzene sokmuştur. Nitekim Cenicok'un ifadelerinde yaratma eylemine düzenlemeyi anımsatacak özde yaşatma ve değiştirme eylemlerinin eşlik ettiği görülür. Cenicok, anılan bağlama ilişkin şöyle der:

*Аалам жашап турсун деп,
Күн жараткан эмеспи.
Алмаштырып Күн менен,
Түн жараткан эмеспи.⁴⁵*

*Yaşasın diye evreni,
Yaratmıştır güneşi.
Değiştirerek gündüzü,
Yaratmıştır geceyi.*

Yukarıdaki ifadeler dikkate alındığında şu türden bir yoruma da rahatlıkla gidilebilir: Cenicok'un şiirinde yaratma kavramının ön plana çıktığı görülmektedir. Şair Tanrı'nın, evrenin yaşamını sürdürmesi için güneşi yarattığını, gündüzü geceyle değiştirerek bir düzen içine soktuğunu ifade eder. Dolayısıyla şairin dile getirdiği şiirde teistik bir uluhiyet anlayışının öne çıktığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Gelinen bu aşamada yine Cenicok'un şiirlerine bakılacak olursa, Tanrı'nın kimi niteliklerinden söz ettiği görülür. Ona göre, Tanrı, ezeli bilgisi ile evren ve evrenin içindeki nedenlere hareket vererek yaratmıştır.⁴⁶ Dolayısıyla her şey Tanrı'nın ezeli bilgisine göre yaratılmıştır. Yukarıda sözü edilen tanrısal niteliğe ek olarak Tanrı, "varlık veren", "irade sahibi varlık" gibi niteliklere de sahiptir.⁴⁷

Öte yandan Cenicok'un şiirlerinde dile getirdiği bir düşünceye göre Tanrı, evreni ve evrenin içinde yaratılan varlıkları koruyan, gözeten ve güzellik içinde bezeyerek sürekli müdahale eden bir varlıktır. Böylelikle Cenicok'un deistik uluhiyet anlayışına sıcak bakmadığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Aşağıdaki şiir bu durumu

⁴⁵ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*.

⁴⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, 150-151.

⁴⁷ Aydın, *Din Felsefesi*, 184.

açıklıkla ortaya koymaktadır:

*Буруксуган атырдай,
Гүл жараткан эмеспи.
Булбулдарга шайырдык,
Үн жараткан эмеспи.
Көз кумарын кандырган,
Түр жараткан эмеспи.
Баатырларга ылайык,
Сүр жараткан эмеспи!*⁴⁸

*Güzel koku duyusun,
Gülde yaratmış değil mi.
Bülbüllerin neşesin,
Seste yaratmış değil mi
Aç gözleri doyuran,
Tür yaratmış değil mi.
Yiğitlerin yüzünde,
Heybet yaratmış değil mi.*

Doğrusu, şair Cenicok, yukarıdaki şiirinde, evrenin kendisi dahil içindekilere dikkat çekerek konuyu anlatmaya çalışmıştır. Yine şair Cenicok, Tanrı'nın yaratma fiilini vurgulayarak evrene güzellik katacak özde kokunun güzelliğini gülde, kulağa hoş gelen sesi bülbülde yarattığını dile getirmektedir. Dahası, Tanrı, yiğit olanın yüzüne nakşettiği heybetin yanında, aç gözlü bir insanın gözünü doyuracak özde de türlü varlıklar yaratmıştır.

Yine şair Cenicok'a göre Tanrı, evrenin yaşanılan bir yer olabilmesi için türlü nimetler yaratmıştır. Şair anılan noktaya ilişkin şöyle der:

*Жайда салкын болсун деп,
Жел жараткан эмеспи.
Түркүн гүлүн жайнатып,
Бел жараткан эмеспи.
Жерден берип ырыскы,
Эл жараткан эмеспи.*⁴⁹

*Yaza serin vererek,
Yel yaratmış değil mi.
Yayılan her çiçeğe,
Dal yaratmış değil mi.
Rızkını yerden vererek,
Kul yaratmış değil mi.*

Şair, Tanrı'nın evrene müdahale eden bir varlık olduğunu anlatma noktasında evrene ve evrendeki doğal güzelliklere şiirsel anlatımlar eşliğinde yer vermeye devam eder. Bu cümleden olarak Tanrı'nın, yaz mevsiminin sıcağını rüzgâr ile

⁴⁸ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*, 190.

⁴⁹ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*, 190.

hafiflettiğini, çiçekleri güzel gözükmeleri için dalda tuttuğunu ve insanların mutlu olmaları için onlara türlü nimetler ile beslediğini ifade eder. Bu anlatımlar, Kur'an-ı Kerim'den şu ayetler ışığında daha bir belirginlik kazanır:

“O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez”.⁵⁰

“O, göklerin ve yerin eşsiz, örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona ‘Ol!’ der, hemen oluverir.”⁵¹

Doğrusu şair Cenicok'un şiirlerine bakılacak olursa, bir açıdan teistik düşünceyi öne çıkarma çabası içinde olduğu görülebilir.

Öte yandan, Cenicok şiirlerinde Tanrı'nın evrendeki her varlığı kendi konumunda ve kendi konumuna uygun olarak yarattığını ve yaşattığını vurgulamıştır. Nitekim şair ördeğin konumu gölde olmayı, ölümü tadan birinin kabre konulması gerektiğini ve böceklerin bir kısmının çöl hayatı sürmelerinin daha doğru olduğunu ifade eder. Bu durumu dillendirdiği şiirlerinden bir örneği aşağıda görmek olasıdır. Şöyle der:

*Өрдөк, чүрөк, каздарды,
Көлдө кылган эмеспи.
Өлгөндөрдүн баарысын,
Көрдө кылган эмеспи
Курт-кумурска жайларың,
Чөлдө кылган эмеспи.*⁵²

*Ördek ile kazları,
Gölde yapmış değil mi.
Ölenlerin hepsini,
Yeri kabir değil mi.
Böceklerin mekânın,
Çölde yapmış değil mi.*

Yine şair Cenicok şiirlerinde yaratıcı bir varlık olarak Tanrı konusu üzerinde dururken yaratan Tanrı'nın kanunlarından da söz eder. Şair şöyle der;

*Байыстабай бир азга,
Өткөнүн көрчү, дүйнөнүн.
Артынан жоо куугансып,
Көчкөнүн көрчү дүйнөнүн.
Бир жалбырттап, бир жерде,
Өчкөнүн көрчү, дүйнөнүн!*⁵³

Tereddütte düşme bir an,

⁵⁰ el-En'âm 6/59.

⁵¹ el-Bakara 2/117.

⁵² Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*, 191.

⁵³ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*, 34.

*Bak dünyanın geçtiğine.
Sanki düşman kovmuş gibi,
Bak dünyanın göçtüğüne.
Bir var eder, bir öldürür,
Bak dünyanın seçtiğine.*

Şair Cenicok, yukarıdaki şiirden açıkça anlaşılacağı üzere, Tanrı'nın kanunlarından söz ederek dünyanın hızlı bir şekilde geçtiğini açıklamaya çalışır. Dünyanın hızlı geçtiğini anlatmak için ardından düşman kovmuş gibi göç ettiği türü bir de anlatım şekli geliştirir.

Şiirlerine özel atıflar yaptığımız bir diğer şair Moldo Kılıç'ın anlayışında yaratıcı ulûhuyet anlayışına yer verdiği görülür. Sözgelimi şair şiirlerinde Tanrı, ezeli bilgi ve kudret sıfatıyla evreni ve evrenin içindeki varlıkları yarattığını dile getirir. Anılan bağlama ilişkin aşağıdaki ifadeler örnek verilebilir:

*Канаттуну чыгарды,
Жумурткадан чыгарды.
Кудуретине карагын,
Акылыңды бардырып.⁵⁴*

*Çıkarır kuşları,
Kırarak yumurtasından.
Bak kudretine Tanrı'nın,
Aldırarak aklını.*

Şair Moldo Kılıç, yukarıdaki sözü edilen şiirinde, bir kuşun yumurtasından kırılarak meydana gelmesinin bile Tanrı'nın istemesiyle gerçekleştiğini dile getirir. Moldo Kılıç, var olan her şeyin O'nun "ol" emri doğrultusunda gerçeklik kazandığını ifade etmiştir.⁵⁵

Doğrusu, şair Moldo Kılıç'ın şiirlerine bakıldığında şu türden bir çıkarım kendini rahatlıkla uyumsatır: Bütün varlıklar Tanrı'nın bir eseri ve varlığının birer delilidir. Tanrı sürekli yaratma halinde bulunur, evren ve içindeki bütün varlıklar Tanrı'nın bir lütfu olarak meydana gelmiştir. Ayrıca, evrendeki bütün oluş ve bozuluşlar Tanrı'nın istemi doğrultusunda gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, yaratıcı bir varlık olarak Tanrı söz konusu olunca, Kırgız şairlerinin çoğu teistik düşünceyi öne çıkarmaya çalışan düşünürler olarak görülebilir. Onların şiirlerinde Tanrı, evreni ve içindeki varlıkları yaratan, koruyan, kanunlarını uygulayan, var eden, yok eden, yaratılan tüm varlıklara yaşamlarına

⁵⁴ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, 2017.

⁵⁵ el-Enbiyâ 21/30.

uygun koşullar hazırlayan mükemmel bir varlıktır.

3.2. Yaratıcı Bir Varlık Olarak Dünya

Şair Cenicok, sosyal-felsefî düşünceleri bakımından demokrat olarak nitelenen bir şairdir. “Dünyö” adlı eserinde evrenin kendisinin bir yandan doğrudan yaratıcı diğer yandan ise yaratılmış olduğunu dile getirmektedir. Bu şair Cenicok’un şiirlerinde dikkat çeken açık bir çelişkidir.. Bunun sebebi şairin belki de yaşadığı dönemin siyasî baskısı nedeniyle, yaratıcı olma bağlamında bütünüyle aşkın varlıklara atıf yapmak yerine kimi zaman içkin bir varlık olarak evrene de atıf yapmasıdır.

Cenicok’un dünyaya hem yaratıcı hem de yaratılmış bir varlık olarak atıf yapmasına ilişkin açıklayıcı bir ifade aşağıdaki şiirde görülebilir:

*Асман, ай, жылдыз бүткөндө,
Улангансың дүңүйө.⁵⁶*

*Asuman, ay, yıldız bitmişken,
Sonsuzluğun devam etti dünya.*

Bu ifadeler açıkçası sonsuzluk anlamını içeren “ulangansın” kavramının çağrışımdan da anlaşacağı üzere Cenicok’un dünyayı yaratıcı olarak görmesini anımsatır. Şöyle de denebilir: Şair Cenicok’un, yaratıcı bir varlık olarak Tanrı’dan söz etmesine rağmen, evrendeki yaratılmış varlıklardan hareketle Dünya’nın yaratıcı olduğunu ileri sürdüğü ifade edilebilir.

Şair şiirin devamında;

*Жер титиреп бүткөндө,
Куралгансың дүңүйө.⁵⁷*

*Yeryüzü hareket etmişken
İnşa edildin dünya.*

ifadeleri ile ise dünyanın yaratılmış olduğunu vurgular.

Şair Cenicok bir kısım şiirlerinde daha açık bir biçimde Dünya’yı yaratıcı bir varlık olarak ifade etmiş ve Tanrı kavramını kullanmamıştır. Aşağıdaki şiirlerde örneklerini göreceğimiz üzere dünya, doğrudan bir yaratıcı olarak, harika bir şekilde evreni, insanı, içindeki diğer varlıkları yaratmıştır. Cenicok anılan bağlamda şöyle

⁵⁶ Abdıldacan Akmatiev - Asanbey Cusupbekov vd. (ed.), *Zalkar Akındar: Cenicok* (Bişkek: Şam Yayınları, 1999), 44.

⁵⁷ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akındar: Cenicok*, 44.

der:

*Он сегиз миң Ааламды,
Бир жараттың дүнүйө.
Кемтиги жок эч жерде,
Куп жараттың дүнүйө.⁵⁸*

*On sekiz bin âlemi,
Bir yarattın dünya.
Hiçbir yerde kusur yok,
Hoş donattın dünya.*

Görüldüğü üzere şair, yukarıdaki şiirde, dünya'nın evreni ve evren içinde bulunan canlıları kusur olmaksızın yarattığını ifade etmiştir.

Öte yandan dünya, yine şair Cenicok'un aşağıdaki şiirinde, kadın ve erkek olarak insanın yaratıcısı olarak karşımıza çıkar. Şöyle der:

*Аял менен эркекти,
Жуп жараттың дүнүйө.
Адамзаттын ичине,
Кут жараттың дүнүйө!⁵⁹*

*Kadın ile erkeği,
Çift yarattın dünya.
İnsanlığın içine,
Mutluluk kattın dünya.*

Gelinen aşamada yukarıdaki şiirin çözümlemesi yapılacak olursa aşağıdaki türden bir yoruma gidilebilir: İnsan sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla birbirine destek ve yardımcı olması için Dünya insanı iki farklı cinsten yaratmıştır. Kadın ve erkeğin mutlu ve huzurlu bir hayat sürdürebilmeleri için aralarında sevgi, saygı ve ölçü olması gerekir. Şair, bunu ifade etmek için bizim Türkçeye aktarıırken mutluluk olarak çevirdiğimiz “kut” kavramını kullanmıştır. Bu yorum, açıkça ifade etmek gerekirse “kut” kavramının mantıksal bir uzantısı olarak da görülebilir.

Şair Cenicok şiirinin devamında, Dünya'nın evreni yaratarak içine canlıları, hayvanları ve insanları yerleştirdiğini dile getirir. Yaratılan her varlığın da kendine özgü bir konumu olduğunu ifade etmeye çalışır.⁶⁰

Şair Cenicok, şiirlerinde, ayrıca yaratıcı bir varlık olarak Dünya'nın mükemmel bir varlık olduğundan söz ederek şöyle der:

Аркар менен кийикти,

⁵⁸ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 44.

⁵⁹ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 44.

⁶⁰ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

*Ташта кылдың дүнүйө.
Жетип алар ажалды,
Башта кылдын дүнүйө.
Бир-бирине окшотпой,
Башка кылдың дүнүйө.⁶¹*

*Koюн ile geуięi,
Taшта kıldın dünya.
Ulaşacak eceli,
Baшта kıldın dünya.
Birbirine benzemez,
Baшка kıldın dünya.*

Şair Cenicok, aynı zamanda, yaratan bir varlık olarak Dünya'nın, içinde yaşadığımız dünyayı ve içindekileri olabildiğince sağlam yaptığına dikkat çeker. Bunu açıklamak için ayın ve yıldızların sağlam yapısını örnek verir. O bu bağlamda şöyle der:

*Түшпөсүн деп Ай, жылдыз,
Бышык кылган дүнүйө.
Таң калтырып, адамды,
Кызык кылган дүнүйө!..
Өлүм менен коркутуп,
Сызык кылган дүнүйө!⁶²*

*Düşmesin diye ay, yıldız,
Sağlam kılan dünya.
Şaşırtarak insani,
Hayran kılan dünya.
Korkutarak ölümle,
Çizgi kılan dünya.*

Şair Cenicok'un şiirlerindeki ifadelerle bakılacak olursa yaratıcı bir varlık olarak Dünya'nın, şu ana dek dile getirilenlere ek olarak, iradeli, bilgili ve güçlü bir varlık olduğu ileri sürülmektedir. Bu etkin iradeli, bilgili ve güçlü varlığın evrendeki her şeyi yarattığı görüşü aşağıdaki şiirinde adeta zirveye çıkar. Şöyle der:

*Башчы болуп жүрсүн деп,
Баш жараткан, дүнүйө.
Ооз, мурун, көз үстү,
Каш жараткан, дүнүйө.⁶³*

*Başkan olsun hep diye,
Baş yarattın dünya.
Ağız, burun, göz üstü,
Kaş yarattın dünya.*

Cenicok yukarıdaki şiirinde, Dünya'nın insana akıl vererek başka varlıklardan farklı ve özgür bir varlık olarak yarattığını bir şekilde dile getirmiştir. Bunun yanında

⁶¹ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

⁶² Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

⁶³ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

insana şekil vererek yiyip içmesi için ağzı, nefes alarak hayatının sürdürmesi için burnu, evreni görebilmesi için gözü, insanın yüzüne güzellik katarak kaş yarattığını açıkça dile getirir.

Öte yandan şair Cenicok şiirlerinde yaratıcı Dünya'nın, evren ve içinde bulunan nesnelere kusursuz bir uyum içinde yarattığını, her yaratılan nesneye de müdahale ettiğini açık bir biçimde dile getirir. Bu çıkarıma ilişkin açıklayıcı bir örnek aşağıdaki şiirde görülebilir:

*Кемтиги жок эч жерде,
Саз жараткан, дүнүйө.
Акылманды ар элде,
Аз жараткан, дүнүйө!⁶⁴*

*Hiçbir yerde kusur yok,
Tam yarattın dünya.
Bilgeleri her yerde,
Az yarattın dünya!*

Gerçi şair Cenicok şiirinde yaratıcı bir varlık olarak Dünya'nın, evrenin içinde bulunan varlıkları kusursuz yarattığını dile getirmiştir. Bu kastettiği kusursuzluk, öyle anlaşılıyor ki, canlıların kendi türlerindeki kusursuzluk olup her bir varlığın bireysel kusursuzluğu değildir. Sözelimi, bir tür olarak insan, fiziksel ve ruhsal özellikleriyle kusursuzdur. Ama birey olarak her bir insan için kusursuzluk söz konusu değildir. Nitekim insan olarak bireyler arasında fiziksel ya da ruhsal özellikleri kusurlu olanlar bulunabilmektedir.

Şair Cenicok, aşağıdaki şiirinde yaratıcı bir varlık olarak Dünya'nın, evrendeki varlıkları dilediği şekilde farklı türde yarattığını ve yarattığı varlıkları da farklı şekillerde çoğalttığını vurgular. Şaire göre, yaratıcı bir varlık olarak Dünya, farklı türde ve sayısızca yarattığı varlıkları da yeryüzünün her tarafına yaymış ve dağıtmıştır. Bu, varlık kategorileri açısından önemli bir zenginliktir. Şair şöyle der;

*Жан-жаныбар, бүлөнү,
Бүт жараттың, дүнүйө.
Көбөйттүрүп ар жакка,
Шүк тараттың, дүнүйө.⁶⁵*

*Her canlıyı, aileyi,
Tüm yarattın dünya.
Çoğaltarak etrafa,
Tüm dağıttın dünya.*

⁶⁴ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

⁶⁵ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

Öte yandan, yaratıcı bir varlık olarak Dünya'nın, yarattığı ve sürekli yaratmada olduğu bütün varlıklara özgü bir konum verdiği, varlıkların her bir özelliğini de belli ölçülere göre yarattığı ileri sürülür. Şair Cenicok şöyle der:

*Булбул менен чымчыкты,
Бакта кылдың, дүнүйө.
Баардагы пашааны,
Такта кылдың, дүнүйө.⁶⁶*

*Bülbül ile serçeyi,
Ağaçta kıldın dünya.
Varlıktaki paşayı,
Tahtta kıldın dünya.*

Şair Cenicok yaratan bir varlık olarak Dünya'nın sonsuz olduğunu, bu durumu anlamaya çalışan insan aklının, sonlu olması nedeniyle, anlamaya güç yetiremeyeceğini ileri sürer. Şair, anılan konuya, aşağıdaki şiirinde şöylece değinmektedir:

*Баш учуна күлүк ой,
Учуп жеткис дүнүйө.
Ойлоп-ойлоп отурсаң,
Түбү чексиз дүнүйө.
Керемети дүйнөнүн
Эстен кеткис дүнүйө!..⁶⁷*

*Başucuna düşünce,
Uçup yetmez dünya.
Düşünecek olursan,
Sonsuz olan dünya.
Mucizesi dünyanın,
Zihindedir dünya!*

Bu şiirde öne çıkan anlam örgüsü şu şekilde ifade edilebilir: Yaratıcı bir varlık olarak Dünya, zaman açısından, öncesiz ve sonsuzdur. Bir yandan dünyayı diğer yandan dünya içindeki varlıkları anlama ve kavramada akıl gücü yetersiz kalmaktadır.

Şair Cenicok'un, şiirlerinde yaratıcı bir varlık olarak nitelediği Dünya'nın merhamet ve intikam olmak üzere birbiriyle bağlantılı niteliklerinden de söz eder. Bunun açıklayıcı bir örneği aşağıdaki şiirde görülebilir:

*Күндүн нуру сыяктуу,
Күйүп турган дүнүйө.
Бадасындай алпештеп,
Сүйүп турган дүнүйө.*

⁶⁶ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

⁶⁷ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

*Кайра баштап, кайгыны,
Үйүп турган дүнүйө!*⁶⁸

*Işını gibi güneşin,
Yanmaktadır dünya.
Şefkatı ile çocuğu,
Sevmektedir dünya.
Takrar kaygı vererek,
Üzmektedir dünya!*

Yukarıdaki şiirde açıkça görüleceği üzere, merhameti ve intikamı çağrıştıran, ışık, güneş, şefkat, sevgi, kaygı, üzüntü gibi kavramlar birlikte anılmaktadır. Bu kavramlar, yaratıcı bir varlık olarak Dünya'nın aynı zamanda evren ve içindekilere karşı aktif, Cenicok'un deyimiyle, "amel kılan" bir konumda bulunduğunu gösterir. Aslında, şair Cenicok anılan bağlama ilişkin özgün kimi anlatımlara da yer vermiştir. Şöyle der:

*Кыдырсын деп Ааламды,
Шамал кылган дүнүйө.
Оргон буудай өзөгүн,
Саман кылган дүнүйө.
Түрдөн-түргө өткөрүп,
Амал кылган, дүнүйө!*⁶⁹

*Gezsin diye âlemi,
Rüzgâr salan dünya.
Hasat olan buğdayı,
Saman yapan dünya.
Türle tür deęiştiren,
Amel kılan dünya!*

Sonuç olarak, yaratıcı bir varlık olarak Dünya'ya ilişkin görüşler, daha çok, demokrat olarak nitelenen şair Cenicok'un şiirlerinde yer alır. Şair Cenicok, "Dünüyö" adlı eserinde, daha önce de ifade edildiği üzere, çelişkiye düşerek, dünyanın kendisinin bir yandan doğrudan yaratıcı diğer yandan ise yaratılmış olduğunu dile getirmiştir. Burada ilginç olan bir diğer durum, anılan çelişkiye rağmen, yaratıcı bir varlık olarak Tanrı konusunda dile getirdiği anlatımların büyük çoğunluğunu yaratıcı bir varlık olarak Dünya için de söz konusu etmesidir. Ancak bu düşünceler bilinen şekliyle panteistik bağlam içinde yorumlanacak kadar özgün ve

⁶⁸ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

⁶⁹ Akmatiev - Cusupbekov vd., *Zalkar Akında: Cenicok*, 45.

derinlikli değildir.

4. KIRGIZ ŞAİRLERİNDE İNSAN ALGISI

4.1. İnsan ve Kötülük

Dile getirdiğimiz zamancı ve demokrat şairler, şiirlerinde insan algısı ve kötülüklerin ortaya çıkışı noktasında betimleyici bir tutum takınarak farklı yönlere işaret edecek özde düşünceler dile getirmişlerdir. Ancak hemen ifade edelim ki, Kırgız şairler, anılan sorunun çözümüne ilişkin herhangi bir teodise oluşturma çabası içine girmemişlerdir.

Zamancı dediğimiz şairler şiirlerinde tarihî, siyasî ve sosyal değişimleri ve bu değişimler sonucunda örf ve âdetlerin bozulmasını bir kötülük olarak kabul etmişlerdir. Bunlar Kalıgul Bay uulu'un "Akır Zaman", Arstanbek Buylaş uulu'un "Tar Zaman" ve Moldo Kılıç'ın "Zar Zaman" adlı eserlerinde dile getirilmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz Demokrat şairler ise şiirlerinde hayattaki dengesizliği, hayatın sevinci ve hüznü, inişi ve çıkışı gibi toplumsal meseleleri dile getirerek düşüncelerini şiirlerinde yansıtmışlardır. Bu grubu Cenicok, Toktogul Satılğanov, Togolok Moldo, Barpı ve Korgool'un "Zamana", "Fakirlik" ve "Dünya" içerikli şiirleri oluşturmaktadır.

Zamancı şairlerden Arstanbek Buylaş Uulu şiirlerinde kötülük probleminin ortaya çıkış nedenini "Tar Zaman" isimli şiirinde dile getirmiştir. Şair yakın bir zamanda Rusların gelip Kırgızların örfünü, geleneğini, âdetini ve daha pek çok hasletini değiştirdiğini anlatmıştır. Dolayısıyla Rusların gelişiyle geleneğin bozulup Kırgız topraklarında görülmemiş acı olayların yaşanışını bir kötülük olarak dile getirmiştir. Bunun açıklayıcı örneği aşağıdaki ifadelerde görülmektedir:

*Көч алды болоор орусун,
Сары журт болоор конушун.
Жайлоо тургай, төр кайда,
Ачып кирээр көр кайда?*⁷⁰

*Göç öni oldu Rus'un,
Sarı yer oldu yurdun.
Ne yayla var ne köşe,
Öleceğin yer nerde?*

Şair Arstanbek yukarıda dile getirdiği şiirinde Rusların Kırgız topraklarını yurt edinerek idare ettiğini ve Kırgızların kendi vatanına yabancılaştığını açıklar.

⁷⁰ İ.T. Osmonov (ed.), *Arstanbek Buylaş Uulu: El Menen Sen Biyiksin* (Bişkek: Adem Yayınları, 2014), 15.

Kırgızları diğer topluluklardan ayıran, onun benliğini oluşturan bütün güzellikler zaman içerisinde Rusların etkisiyle yok olmaya başlamıştır. Eski neslin sahip olduğu güzellikler yeni neslin elinde yitip gitmiştir. Geçmiş günlerde toprakları güzelliklerle dolu olan Kırgızlar, Rusların gelişlerini hoş karşılamamışlar, hatta bazıları bunu kötülüğün bir tür işareti olarak görmüştür.⁷¹ Şair Arstanbek şöyle der:

*Бул орусту карасан
Ченчи салып жерди алды.
Бээден туулган керди алды,
Карды салык байды алды,
Кача турган жайды алды,
Качканын кайда кутулду?⁷²*

*Bu Rus'a bir bakıver,
Ölçüp biçip pay aldı.
Beygirden tay aldı,
Zenginden parayı aldı.
Kaçacak mekânı aldı,
Kaçanlar nasıl kurtuldu.*

Şair Arstanbek yukarıda dile getirdiği şiirinde, Rusların Kırgızlara ve Kırgız topraklarına el koymasını, insanlara ait mallarını sahiplenmesini ve kaçacak yeri de aldığını dile getirmektedir. Buna benzer düşünceleri, aynı zamanda, demokratemokrat şairler tarafından da dile getirilmiştir.

Kırgız şairler, şiirlerinde, doğal kötülükler ve ahlaki kötülükler olmak üzere iki farklı kötülükten bahsetmişlerdir. Ama en çok üzerinde durduğu insan kaynaklı olan ahlaki kötülüklerdir. Sözü edilen ahlaki kötülük de Rusların Kırgız topraklarına gelmesiyle, bir yandan Kırgızların kendi kimliklerini kaybetmesi diğer yandan gelenek ve göreneklerin değişmesi sonucu, 'ne yaşlıya değer kaldı', 'ne evlat hayır buldu', 'ne de çocuklar sevildi' türü söylemler eşliğinde dillendirilir.⁷³

Öte yandan şair Kalıgul Bay uulu "Akır Zaman" isimli şiirinde zamanın kötüye gidişini ahir zamana ilişkin bir tür işaret olarak değerlendirir ve artık kötülüklerle bağlı olarak kıyametin beklenmesi gerektiğine işaret eder. Kalıgul Bay uulu, bu bağlamda, zamanın değişmesiyle, saygıya sahip olan yaşlıdan edebin gittiğini, kadınların iffetini koruyamaz hale geldiğini, küçüklerin büyüklere saygısız

⁷¹ Nurşadet Cihangir, *Kırgız Şair Arstanbek Buylaş Uulu'nun Şiirlerinde Muhteva* (Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 69.

⁷² Osmonov, *Arstanbek Buylaş Uulu: El Menen Sen Biyiksin*, 16.

⁷³ Kebekova, *Arstanbek, Adabiy Münözdömö*, 27.

davrandığını ve kızların utanmaz olduğunu şiirlerinde ifade eder.⁷⁴

Yine şair Arstanbek şiirlerinde, kötülük problemini dile getirirken karşıt kavramlardan destek alır. Bu kavram ikilisine örnek olarak haram-helal verilebilir. Nitekim Arstanbek şöyle der:

*Киши акысын жегендик,
Арамдыктын белгиси.
Мээнет менен жан багыш,
Адалдыктын белгиси.*⁷⁵

*İnsan hakkı yemek,
Harama işarettir.
Çalışarak geçinmek,
Helale işarettir.*

Şair Arstanbek'e göre, birey, çalışması sonucunda hayatta doğru pozisyonu seçmeyi başarır ve iyi yaşama fırsatına sahip olur. Çalışmak kişiyi her türlü bağımlılıktan kurtarır ve onu özgür kılar. Buna karşılık çalışmayan bir birey, başkalarının sırtından geçinmeye çalışır. Dolayısıyla çalışarak ve emek harcanarak kazanılan mal helal sayılmaktadır. Aksine insan hakkına girerek mal kazanmak haramlığın belirtisidir.

Şair Moldo Kılıç, yukarıda sözü edilen türden kötülüklerin yaygınlaşmasıyla sadece sıradan insanların değil aynı zamanda bilgi düzeyine sahip insanların da bozulabileceğini dile getirir. Şöyle der:

*Акыр заман адамы,
Алым болот деп айткан.
Аяттык сөзүн бек тутпай,
Залим болот деп айткан.*⁷⁶

*Ahir zaman adamı.
Alim olur dediler.
Ayete itibar etmez,
Zalim olur dediler.*

Yine şair Arstanbek Buylaş uulu, güzelliği ve iyiliği, insanın güçlü oluşunda değil halk ile bütünleşmesinde bulur. Bu aynı zamanda Arstanbek'in şiirlerinde insan

⁷⁴ Sırtbay Musaev - Abdıldacan Akmatalliev (ed.), *Akıllan Kalıgul* (Bışkek: Şam Yayınları, 2000), 196.

⁷⁵ Osmonov, *Arstanbek Buylaş Uulu: El Menen Sen Biyiksin*, 79.

⁷⁶ Musaev - Akmatalliev, *Akıllan Kalıgul*, 261.

ile kötülük arasındaki ilişkiyi açıklamanın anlaşılır bir yoludur. Aşağıdaki şiir sözü edilen bu durumu oldukça net bir biçimde betimlemektedir:

Кайратың тоону бузса да,
Кашыгың көлдү сүзсө да,
Оозуңдан чыккан сөзүңө,
Зоо куланып учса да,
Эл менен сен адамсың,
Элден чыксаң жамансың.⁷⁷

*Kuvvetin dağ yıksa,
Kaşığın göl süzse,
Ağızından çıkan sözün,
Kaya devirip uçsa,
Sen; halk ile insansın,
Halk dışında fenasin.*

Burada Arstanbek şiirinde, toplumdan kopuk bireysel hayatı anlamsız bularak insan toplumsal bir varlık olduğunu ve toplumla iç içe olduğu zaman ancak yaşamın t bir anlam kazandığını açıklar. Şair bir insan her ne kadar kendi başına tüm imkânlarla sahip olsa da onu toplumun yararına kullanmadığı sürece bir kıymetinin olmadığını söyler. İnsanın ancak toplumla beraber olduğu sürece güçlü kalabileceğini, toplumdan ayrı kaldığı zaman mutlu olamayacağını dile getirir.

Şair, sorunu, şiirlerinde dile getirmeye devam ederek şöyle der:

Кабарың күнгө кетсе да,
Жылдызга колуң жетсе да,
Жараткандын дүйнөсү,
Бүт колуңа өтсө да,
Эл менен сен бийиксиң,
Элден чыксаң кийиксиң.⁷⁸

*Güneşe gitse de haberin,
Tutsa da yıldızı elin,
Yaratanın dünyası,
Tamamen olsa senin,
Sen; halk ile yükseksin,
Halktan çıksan geyiksin.*

Yukarıda dile getirilen satırlara bakıldığında bireyin halkı ile değer kazandığını anlatan Arstanbek'in sadece bu sözleri üzerinden bile onun, milli birlik ve beraberlik hakkındaki düşüncelerinin ne kadar derin ve kuvvetli olduğu görülmektedir. Arstanbek, kuvvetin birlikten doğduğuna, insanların iyi işleri ancak birlikte başaracağına inanır. Bütün dünyanın anahtarı yalnız bir insanın eline verilse dahi insan ancak halk ile huzur ve mutluluğa ulaşır.

⁷⁷ Osmonov, *Arstanbek Buylaş Uulu: El Menen Sen Biyiksin*, 93.

⁷⁸ Kebekova, *Arstanbek, Adabiy Münözdömö*, 98.

Şair Moldo Kılıç, insan-kötülük ilişkisi söz konusu olduğunda bozuk insan niyetini bir tür kötülük olarak görür. Ona göre bozuk insan niyeti bir açıdan doğadan bereketin kesilmesine diğer yandan ay ile güneşin tutulmasına dahi neden olabilir.⁷⁹

Kötülük sorunu ve insan-kötülük ilişkisi söz konusu edildiğinde adaletle ilgili derin düşünceler diğer Kırgız şairlerinin eserlerinde de yaygın olarak ifade edilmektedir. Bu anlaşılabilir bir olgudur. Çünkü adalet kavramı insan davranışlarında ahlakla tutarlıdır. Yüksek bir değer olarak adalet, insanlık, nezaket, cömertlik, istikrar gibi yüksek ahlaki erdemlerle birlikte anılır. Örneğin Arstanbek'e göre adalet, insanlığa yol açan erdemlerin en iyisidir. Şair Arstanbek şöyle der;

*Калп айткандан узак бол,
Кара өзгөй болбой калыс бол.
Кошаматтан алыс бол,
Таразанын ташы бол.⁸⁰*

*Yalancıdan uzak ol,
Bencil olma yansız ol.
Taraftıya yönsüz ol,
Terazinin taşı ol.*

Atıfta bulunduğumuz yukarıdaki şiire göre şair Arstanbek, ahlaki iyilik olarak adalet kavramını anlatmak için “terazinin taşı ol” kavramını kullanır. Şair ahlaki kötülük olarak da yalancı, bencil, taraftar gibi kavramlara işaret eder.

Öte yandan şair Kalıgul Bay uulu, kötülük sorunu söz konusu edildiğinde, evrensel nitelikte ahlaki erdemler hakkında şöyle der;

*Жакшы болсоң жердей бол,
Баарын чыдап көтөргөн.
Таза болсоң суудай бол,
Жаманду жууп кетирген.⁸¹*

*İyi isen, ol toprak gibi,
Herşeye tahammül eden.
Temiz isen, ol su gibi,
Kötülükleri yıkayıp gideren.*

Yukarıda sözü edilen şiirde şair, ahlaki iyiliği anlatmak için evrende yaratılan “toprak” ve “su” kavramlarını kullanmıştır. İyi bir insan olabilmek için için, hem toprak gibi her şeye dayanıklı olmak hem de her türlü kötülükleri yıkayıp gideren su gibi olmak gerektiğini vurgular.

⁷⁹ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, 1991, 92.

⁸⁰ Osmonov, *Arstanbek Buylaş Uulu: El Menen Sen Biyiksin*, 192.

⁸¹ Musaev - Akmatiev, *Akıllıman Kalıgul*, 272.

Zamancı şairlerden Moldo Kılıç şiirlerine bakıldığında orada ahlaki güzellikten söz edildiği görülür. Şaire göre ahlaki güzellik, toplumun ve insanlar arasındaki ilişkinin gerçek özünü oluşturur. Bir insanın dış görünüşünün güzelliği içteki güzelliği ile örtüşmelidir. Aksi, şair için, evrende kimi doğal kötülüklerin ortaya çıkışına neden olabilir.⁸² Öte yandan yine şair Moldo Kılıç'a göre "çirkinlik" bir dizi olumsuz olgudur. Şair kötülük sorununu anlatmak için "çirkinlik" kavramı üzerinde durmuştur. Şair şiirlerinde çirkinliğin ortaya çıkmasının bazı nedenlerinden söz etmiş, ondan kurtulmanın veya onu engellemenin yollarını göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle şair, yalnızca insanoğlunun çirkinliğini hesaplamakla yetinmemiş, aynı zamanda onu önlemeyi ve düzeltmeyi de teşvik etmiş ve bu durumu şiirlerinin pek çok yerinde zikretmiştir. Örneğin Moldo Kılıç, "Aldamçı" adlı şiirinde aldatmanın çirkinliğin en kötü tezahürlerinden biri olduğunu vurgular. Yine şair Moldo Kılıç, sözü edilen şiirinde, ahlakî bir kötülük olarak "yalancı" kavramına özel bir dikkat çeker. Şaire göre, aldatan ve yalan söyleyen bir kimsenin eylemi Tanrı tarafından boşa çıkarılır ve bu tür insanların kötülüğünden Tanrı'ya sığınmak gerekir.⁸³

Demokrat şairlerden Toktogul Satylganov, insan-kötülük ilişkisini ve insanın iç dünyasını, doğa olaylarının, hayvanların ve nesnelere yanı sıra "güzellik" ve "çirkinlik" kavramları üzerinden ele alır. Şair, bu bağlamda, sadece çevredeki doğanın güzelliğinden değil, aynı zamanda olumlu ve olumsuz yönleri de dahil olmak üzere insan yaşamının güzelliğinden de söz eder. Doğrusu şair şiirinde evrende meydana gelen doğal güzellikler ile insanın ahlaki güzellikleri arasında bir bağlantı kurar ve kimi benzetmelere gider. Sözelimi, o, güzel ahlaka sâhip birini geceleri parlayan aya, kötü ahlaka sahip birini ise su akmayan nehre benzetir. Yine cömert bir insanı meyveli ağaca, cimri bir insanı su yetmeyen sulu yere benzetir.⁸⁴

Öte yandan, yine kötülük insan ilişkisi bağlamında konuşulacak olursa, demokrat şairlerden Barpı Alıkulov şiirlerinde, dünyaya aşırı bağlılığın ve dünya malını çokça sevmenin insanlar arasında mal kavgası, adam öldürme, gücü elinde bulundurma türü kimi ahlakî kötülüklere neden olduğunu ifade eder. Sözelimi şair şöyle der;

Бир адамды ыйлатып,

⁸² "Молдо Кылыч: Зилзала" (Erişim 27 Nisan 2024).

⁸³ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, 1991, 84.

⁸⁴ Omor Sultanov (ed.), *Toktogul Çıgarmalarının Eki Tomduk Cıynagı* (Frunze: Adabiyat Yayınları, 1989), 2/43.

*Буркурааттың, дүнүйө.
Бирдин малын талатып,
Чыркыраттың, дүнүйө.*⁸⁵

*Birilerin ağlatıp,
Onları üzmetesin dünya.
Birilerin malın alarak,
Endişe vermektesin dünya.*

Görüldüğü üzere, yukarıdaki şiirde, kazanılan malın ve dünyanın insanı her zaman mutlu etmediğini ve zaman zaman endişe içinde bıraktığı açık bir biçimde dile getirilmiştir.

Sonuç olarak ister zamancı ister demokrat olarak nitelensin, şiirlerine atıfta bulunulan şairler, insan ve kötülük ilişkisini olabildiğince sade bir dil ile ortaya koymuşlardır. Anılan şairler şiirlerinde insan ve kötülük konusunu irdelerken her ne kadar kötülük türleri, adalet düşüncesi ve bunların mantıksal uzantıları üzerinde durmuş olsalar da konuyu, sorun ve çözüm odaklı bir biçimde sistematik olarak sunabilmiş değillerdir.

4.2. İnsan ve Ölümsüzlük

Ölüm her insanın bir gün kesinlikle yaşayacağı evrensel bir gerçektir. Çünkü “varlık temelini en derinden açığa vuran ölümdür. Gerçek yaşamda unutmuş olsa bile, insan ölüm olgusu ile tutukludur.”⁸⁶

Ölüm en az doğum kadar canlı olmanın bir gereğidir. Ancak insanoğlu, aşkın bir varlığa inansın ya da inanmasın, ölümü ve onun gerçekliğini, kendi bireysel varlığı açısından düşündüğünde kolayca kabul edemez. Buna göre ölüm, insan için yıkıcı bir yön oluşturur ve onu kabullenmek oldukça zordur. Buna rağmen her zaman hayatın içinde yer alacağından onu anlamaya çalışmak oldukça önemlidir.⁸⁷ Ölüm anlayışı hakkında Kur’an-ı Kerim’de şöyle der;

“Her nefis (insan) ölümü tadacaktır.”⁸⁸

“Senden önce de hiç bir insanı ölümsüz kılmadık.”⁸⁹

İnsanlık tarihi kadar eski bir konu olan ölüm ve yok oluş kaygısı, Kırgız

⁸⁵ Barpı Alıkulov, “Dünüyö”, *Muras* (Frunze: Kırgızistan Yayınları, 1990), 394.

⁸⁶ Gülcan Sarioğlu, “Tarih Felsefesi Alanında Bir İnceleme: Varoluş Felsefesi ve Tarih Anlayışı”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/9 (24 Ocak 2014), 243-257.

⁸⁷ Dilek Başerer - Zeynep Başerer, “Ölüm Kavramına Martin Heidegger ve Emmanuel Levinas Açısından Felsefi Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/45 (2016), 424-430.

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/185.

⁸⁹ el-Enbiyâ 21/35

şairlerinin şiirlerinde de öne çıkan bir duygu olarak kendini göstermektedir. Kırgız şairlerinin şiirlerinde ölüm hakkında düşüncelerini dile getirirken bir üzüntü ve kaygıya kapıldıkları görülmektedir. Onlar ölümü korku ile anarak süreklilik veya ölümsüzlük gibi arzularını şiirlerinde zikrederler.

Geçmişte ölüme dair yapılan felsefi çalışmalarda daha çok ölüm sonrası hayat tartışılmıştır. Kırgız şairleri ise şiirlerinde, öteki dünyadan çok bu dünya hakkında yorumlarını dile getirmektedirler. Onların ölüme bakışı ölüm korkusu, ölümü hatırlamanın faydaları, ölümün amacı, ölümün insan ve toplum üzerindeki etkileri gibi konuları içermektedir. Ölüm sonrası hayattan bahsetmemelerinin sebebi de öteki dünyaya gidip gelen herhangi birinin olmamasıdır. Dolayısıyla Kırgız şairler, şiirlerinde daha çok bu hayatın sürekli olmadığını, ölümün herkesi mutlaka bulacağını, öbür dünyaya hiçbir şeyin götürülemeyeceğini, bu kuralın asla değişmeyeceğini farklı motiflerle anlatmaya çalışmaktadırlar.

Zamacı şairlerden Arstanbek Buylaş Uulu'nun, şiirlerinde ölüm, yalnız işlenen bir konu değildir. Şair şiirlerinde ölümlerle birlikte dünyanın faniliği ve yaşamın değeri konularını da ele almaktadır. Şair Arstanbek'te korkuyla başlayan ölüm kavramı, şiirlerinde aşamalar halinde devam etmektedir. Onun şiirlerinde korkuyla harmanlanmış olarak görülen ölüm kavramı, yaşamın kıymetini anlama ve hiçbir şeyin yaşamaktan daha değerli olmadığı anlayışlarıyla genişletilip bu dünyada hiçbir şeyin kalıcı olmadığı ve ölümün mutlak olduğu görüşü anlatılmaya çalışmaktadır;

*Бул дүңүө жалганда,
Туулуп, өлүш шарт экен.⁹⁰*

*Bu yalan dünyada.
Doğup ölmek şart imiş.*

Şair Arstanbek Buylaş uulu, şiirinde ölümü anlatırken dünyanın geçiciliğini de somut bir şekilde dile getirerek kaygı ile anlatmaya çalışmaktadır;

*Бул дүңүө шум жалган,
Кудайдан буйрук келгенде,
Андан качып ким калган?⁹¹*

*Bu dünya fâni, yalan,
Tanrı'dan gelen buyruktan,
Var mı, geride kalan?*

⁹⁰ Kebekova, *Arstanbek, Adabiy Münözdömö*, 22.

⁹¹ Sulayman Kayıпов, *Folklor Üzerine Yazılar* (Bişkek: KTMÜ Yayınları, 2009), 47.

Yukarıda dile getirdiğimiz şiirde şair Arstanbek, bu dünyanın geçici bir dünya olduğunu ve Tanrı'dan buyruk gelince bundan kaçışın mümkün olmadığını ortaya koymaktadır. Ölüm bütün canlılar için bir açıdan trajik bir olguyken başka bir açıdan ise bir tür gereklilik ve rahmettir.⁹² İnsanın, ölümü diğer canlılara göre daha güçlü bir biçimde idrak ediyor olması onun trajik, dramatik ve ilâhî boyutlarını ortaya çıkartır.

Ölüm konusunda ölümden kaçış kapısını arama ölümsüzlük özlemine geçişin bir işareti olarak görülebilir ve şair Arstanbek bu konuda yalnız değildir. Şair Arstanbek “Kereez” adlı şiirinde ölüm konusundaki tavrı bakımından, ruhsal anlamda kendine benzetmiş olabileceği Dede Korkut’un hikayesini anlatmaktadır. O şöyle der;

*Коркут-Ата даанышман,
Кутулам деп өлүмдөн,
Төрт тарабын кыдырган,
Сырдын боюн сыдырган,
Кырдын башын кыдырган,
Андан да айда болбогон,
Акыры ажал сомдогон.⁹³*

*Korkut-Ata bir bilge,
Arar ölüme çare,
Bunun için çok gezmiş,
İlk Sır deryayı sezmiş,
Dağ zirvesinde kalmış,
Dağ da haber salmış,
Ahir ecel canın almış.*

Şair Arstanbek yukarıda zikrettiği şiirinde Korkut Ata'nın ölmek için ölüme çare aradığını ve bunun için bütün dünyayı gezdiğini, ölüme karşı bir çare bulamadığını açıklar. Bu cümleden olarak, şair şiirinde aynı zamanda Korkut Ata'nın ölümsüzlüğü arzuladığını bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır.

Şair Arstanbek şiirlerinin devamında ölüm konusunu genişletmeye çalışır, bunu yaparken de önce soru sorar ardından sorulara cevap vererek devam eder;

*Бул дүнүйө жалганда,
Өлбөй тирүү ким калар?
Айры-айры жол калар,
Арманың ичте мол калар,
Айтылбаган сөз калар,
Айрылбаган бөз калар,
Ачылбаган сыр калар,*

⁹² Mustafa Kundakçı, “Kırgızlarda ‘Kereez’ (Vasiyet) İrları Söyleme Geleneği ve Arstanbek’in ‘Kereez’ Şiirinde Öne Çıkan Temalar”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 16 (24 Aralık 2020), 67-82.

⁹³ Kayırov, *Folklor Üzerine Yazılar*, 47.

*Акындардан ыр калар.*⁹⁴

*Yalan olan bu dünyada,
Ölmeden diri kim kalır?
Ayrı ayrı yol kalır,
Kaygı dolu bol kalır,
Söylenmedik söz kalır,
Yırtılmadık bez kalır,
Açılmadık sır kalır,
Aşıklardan şiir kalır.*

Şair Arstanbek'in şiirlerinde düşüncelerini dile getirirken teistik anlayışa yakın bir düşünür olduğu görülmektedir. Ama her ne kadar teistik düşünceye yakın görünse de ölümden sonraki hayat veya diriliş konusunda şiirlerinde açıkça söz etmemektedir. Bu dünyada ölmeden diri kalan şeylere gelince: Bunlar, ayrı kalan yol, içimizdeki bol kaygı, söylenmeyen söz, yırtılmayan bez, açılmayan sır ve şairlerden gelen ölümsüz şiir kalır.

Bununla birlikte Arstanbek, gökteki ve yerdeki bazı varlıkların insanın ölmesiyle ölmeyeceğine ayrıca işaret eder. Nitekim ona göre çoğu canlı, çok fazla uzun yaşamadan ölümü tatmasına rağmen gökteki ay, doğup biten güneş ve kutsal saydığı Isık-Köl daha uzun yaşayabilecektir.⁹⁵

Yine şair Arstanbek, insanın kaderinde belirlendiği ölüm geldikten sonra artık ondan kaçışın mümkün olmadığını ve reenkarnasyona kapıyı kapatarak, tekrar bu dünyaya hiçbir şekilde dönüşün asla mümkün olmayacağını açık bir ifade ile dile getirmiştir. Bunun örneğini aşağıdaki şiirde görmek mümkündür;

*Оо, армандуу дүңүйө,
Уста өлсө не калар?
Чаргы темир дат калар.
Молдо өлсө не калар?
Тумар чийген кат калар.
Баатыр өлсө не калар?
Маңдайлашкан жоо калар.
Чечен өлсө не калар?
Таңдайлашкан доо калар.
Акын өлсө не калар?
Айтылбаган сөз калар,
Ырдалбаган ыр калар,
Чертилбеген күү калар.*⁹⁶

*Ey hüün dolu dünya,
Ölse usta ne kalır?*

⁹⁴ Osmonov, *Arstanbek Buylaş Uulu: El Menen Sen Biyiksin*, 484.

⁹⁵ Abdısalam Obozkanov, *Tökmöliktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı Cana Sinkrettuu Tabiatı* (Bişkek: Şam Yayınları, 2006), 218.

⁹⁶ Nazgül Begaliev, *Arstanbektin Ömürü Cana Çıgarmaçılıgı* (Bişkek: İ. Arabaev Universiteti Yayınları, 1998), 76. Osmonov, *Arstanbek Buylaş Uulu: El Menen Sen Biyiksin*, 24.

*Demirde pası kalır.
Ölse molla ne kalır?
Muskadaki yazı kalır.
Ölse yiğit ne kalır?
Savaştığı hazmı kalır.
Ölse sözcü ne kalır?
Seçtiği davası kalır.
Ölse ozan ne kalır?
Söylenmeyen söz kalır,
İcra edilmeyen şiir kalır,
Bestelerde ezgi kalır.*

Arstanbek şiirinde, bu ölümlü dünyada çeşitli mesleklerde çalışan, o işin ustası kişilerin dahi ölümü tadacağını ve bu dünyada bıraktıkları ile anılacağını, onların öbür dünyaya hiçbir şey götüremeyeceğini, somut örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Şiirde yer alan soru cümleleri, sözde soru yapılarıdır. Şair gerçekten cevabı kendisine meçhul sorular sorup okuyucudan cevap beklemez. Dolayısıyla bu şiirlerde soru sormaktan maksat, okuyucunun sorunun neredeyse herkesçe bilinen cevapları üzerinde düşünmesi gerektiğini arzular.

Dünya üzerinde iyi ya da kötü ne yaparsa yapsın insanın sonu ölümdür ve bu dünyada yaptıklarının karşılığını öldükten sonra belki alacaktır. Şair bu bağlamda olasılıklı konuşmaktadır. Şair Arstanbek, söz konusu olasılıklı konuşmayı, “Sanat” isimli şiirinde dile getirmektedir. Bu şiirde şair ölümü kara toprak ifadesi ölümü tadanın ise kara toprakta çürümesi gerektiğini dile getirir. Kara toprak anlatımı insanların kötü fiillerine karşılık bir ceza yeri olarak bildirmektedir. Başka bir deyişle yaşamı boyunca çevresine zarardan başka bir şey getirmeyen insanlar için kara toprak en uygun ceza yeridir. Şöyle de denebilir: Kara toprak, yaşarken aşırılıktan kaçınmayıp, Tanrı’yı göz ardı edip diledikleri gibi davranan, yaptıklarının hak olduğuna inanan bozguncular, fitneciler, hırsızlar, haram lokma yiyenler v.b. bütün kötüler için en keskin ceza kara toprağın altıdır.⁹⁷ Şair Arstanbek bunun açıklayıcı örneğini aşağıdaki şiirde ifade etmektedir:

*Арзанды кымбат баалаган,
Сүткордун жайы – кара жер.
Айылга бүлүк чыр салган,
Аткордун жайы – кара жер.
Алсызга кайрым кылбаган,
Заалымдын жайы – кара жер.
Өмүрүн кыйган адамдын,
Канкордун жайы - кара жер.
Ууру кылса түнүндө,
Уктап жатса күнүндө,*

⁹⁷ Cihangir, *Kırgız Şair Arstanbek Buylaş Uulu'nun Şiirlerinde Muhtevası*, 119.

*Андайдын жайы – кара жер.
Зорлугу өтсө жакырга,
Зомбулук кылса бакырга,
Зордун түбү - кара жер.*⁹⁸

*Ucuzu pahalı gösteren,
Sahtekarın yeri-kara yer.
Köylere kargaşa çıkaran,
Ant bozanın yeri-kara yer.
Güçsüze yardım etmeyen,
Zorbanın yeri-kara yer.
Öldüren insan canını,
Hünkârın yeri-kara yer.
Geceleri hırsız olan,
Gündüzleri uyuyan,
Hırsızın yeri-kara yer.
Zulüm etse fakire,
Zulmü değse yoksula,
Zalimin sonu-kara yer.*

Zamancı şairlerin temsilcisi olan Kalıgul Bay Uulu’na gelince o, şiirinde insan hayatının sonunda ecele yakalanacağını uzun ömürlü çınar ağacı analogisi ile dile getirmiştir. Bilindiği gibi,

“Çınar ağacı büyük, sağlam ve uzun ömürlü yapısı sayesinde pek çok kültür dairesinde önemli sayılan ağaçlardan biri olmuştur. Türk kültür ve mitolojisinde de ulu, sağlam, yapraklarını dökmeyen vasıflara sahip çam, kavak, servi, kayın, çınar gibi ağaçlar ölümsüzlüğü ve yeniden doğuşu temsil ettikleri için kutsal sayılmışlardır. Çınar ağacı, asırlara meydan okuyan bir ağaç olmasından ötürü uzun ömürlülüğü de simgelemektedir.”⁹⁹

Her ne kadar bu niteliklere sahip olsa bile, şair Kalıgul Bay Uulu’na göre, nihayetinde o da sonlu bir varlık olduğu için ölüme mahkumdur. Şöyle der:

*Чырпыгы сынса талындан,
Чыныр болбой ал кайтып,
Чындып ажал келген соң,
Чыкса келбейт жан кайтыр.
Өткөн өмүр-качкан куш,
Колуңа келбейт ал кайтып.*¹⁰⁰

*Kırılса filiz dalından,
Çınar, çınar olmaz artık.
Gerçek ecel gelende,
Çıkan can dönmez artık.
Geçen ömür kaçan kuş,
Tekrar ele konmaz artık.*

Şair Kalıgul Bay uulu şiirinde, uzun ömürlü çınar ağacının filizi kırılса artık

⁹⁸ Osmonov, *Arstanbek Buylaş Uulu: El Menen Sen Biyiksin*, 94.

⁹⁹ Büşra Boza, *Hüseyin Nihal Atsız’ın Sanat Eserlerinin Arketipsel Eleştirisi Yöntemi ile Tahlili* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, ts.), 23.

¹⁰⁰ Kalıgul Bay Uulu, “Sanat Irları”, *Muras*, ed. Melis Abildaev (Kırgızistan Yayınları, 1990), 24.

çınar ağacı olarak büyüyeceğini, insana da ölüm geldikten canın geri dönmeyeceğini ve geçmiş zamanın veya ömrün uçup giden kuşa benzediğini ifade eder. İlgili şiir dikkate alındığında şöyle de denebilir: Şair bu şiirde ölümle dünya hayatımın bittiğine, insanoğlunun yaşlanmadan edemediğine, ruhun bedeni terk edeceğine, insanın zamanı gelince kabre konulacağına işaret eder. Bu anlatımlarda din felsefesinin ömür, ölüm, ruh-beden ilişkisi gibi kavramlarına özel atıfların yapıldığı görülür.

İnsan ve ölümsüzlük konusunu demokrat şair Cenicok'un şiirlerinde de görmek mümkündür. Demokrat şair Cenicok, zamancı şair Nurmoldo ile yapılan bir şiir atışmasında, sorgulayıcı bir biçimde, ölümsüzlük konusuna yer verir. Şair Cenicok şöyle der;

*Барсаң орун кең бекен,
Периштелер башкарган,
«Бейиш» деген жайыңар?
Каза болгон кишиге,
Казган көрдүн ичинде,
Кайсыл жыргал, шаани бар?¹⁰¹*

*Gitseniz içi geniş mi,
Meleklerinin yönettiği,
Cennet adlı yeriniz.
Vefat eden kişiye,
Kazılan şu mezarda,
Neşe veren neyi var?*

Şair Cenicok, ölümsüzlük konusuna yönelik şair Nurmoldo'nun görüşlerini eleştirir. Şair Nurmoldo şiirlerinde o zamandaki yöneticiye saygıda bulunmanın, alime hürmet gösterenin, zekâtı çok verenin, kabrinin geniş olacağını ve giden yerinin de cennet olduğunu ifade eder. Bunun aksine yöneticinin taraftarı olmayanın, alim birine saygısız davrananın, zekatını vermeyenin mekanının cehennem olacağını ileri sürer.¹⁰² Buna karşılık şair Cenicok yukarıda dile getirdiği şiirinde Tanrı'nın meleklerinin ölüm sonrası yönettiği cennetin ne kadar geniş olduğunu sorgular ve kara toprağa gömülen birini neyin mutlu edeceği üzerine odaklanır. Yine şair Cenicok şair Nurmoldo'yu, ölümden sonraki hayatı görmüş gibi beyan etmesi nedeniyle, eleştirir. Şöyle der;

*Ак эшенге кол берген,
Акча пулду мол берген,*

¹⁰¹ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*, 211.

¹⁰² Şair Nurmoldo'ya atfedilen bu düşünceler Cenicok ile yaptığı atışmalarda görülmektedir. Adı geçen atışmalar için bkz. *Cenicok Irlar Cıynagı*, 212.

*Көрөт бекен Кудайды?
Жапыраңдап ырдайсың,
Тозок менен бейиштин,
Колуңда окшоп ачкычы.?¹⁰³*

*Âlime el veren,
Çokça para pul veren,
Görecek mi Tanrı 'yı?
Görmüş gibi söyledin,
Cehennem ile Cennetin,
Elinde mi anahtarı?*

Yukarıdaki şiirden anlaşılacağı üzere şair Cenicok'un, ölüm ötesi hayatın nasıl gerçekleşeceği konusunda bir belirsizliğe düştüğü açıkça anlaşılmaktadır.

Şair Cenicok, ölüm konusuna ilişkin görüşlerini bir başka yerde de kendisi gibi demokrat şairlerden biri olan Barpı Alıkulov ile olan şiir atışmasında dile getirir. Ama ne var ki bu atışmada, şair Cenicok, tam tersi olarak cennet ve cehennem konularına soğuk davranan Barpı Alıkulov'u eleştirmeye çalışmaktadır. Bu durumun bir örneği aşağıdaki şiirde görülmektedir:

*Тозоктун кайсы белгиси?
Тоңдуруп суук кыш келди,
Тозоктон ушул бир белги!..
Жаннаттын кайсы белгиси?
Жайнатып жазда гүл берди,
Жаннаттан бул бир белги!.¹⁰⁴*

*Belirtisi nedir cehennemın,
Şu dondurucu kışa bak,
İşte belirtisi cehennemın.
Belirtisi nedir cennetin,
Yazın açan çiçeği gör.
Budur belirtisi cennetin.*

Görüldüğü üzere şair Cenicok, bu kez, ölümsüzlük ile bağlantılı olacak şekilde, cennet ile cehennem konularına odaklanır ve bu iki alanın belirtilerinin yaşadığımız bu dünyada da mevcut olduğunu dile getirir. Şair, bu anlamda, evrende meydana gelen kış mevsimini cehenneme, yaz mevsiminde çiçeklerin açışını ise cennete benzetir.

Öte yandan demokrat şair Barpı Alıkulov şiirlerinde, ömür ve ölüm konusunu işlerken bir tür analogjiye yer verir. Şair Barpı şöyle der;

*Өмүр деген жарык күн,
Өлүм деген кара түн,
Өмүр жандын үмүтү,*

¹⁰³ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*, 213.

¹⁰⁴ Heyet bizdin.kg, *Cenicok Irlar Cıynagı*, 260.

Өлүм жандын күйүтү.¹⁰⁵

*Ömür parlak bir güneş,
Karanlık gece ölüme eş.
Ömür umudu canın,
Ölüm kaygısı canın.*

Şair Barpı Alıkulov, yukarıdaki şiirde insanın yaşadığı ömrü güneşe benzeterek yaşamı sürdürmenin, belki ölümsüzlük özleminin, ne denli arzulanabilir bir şey olduğunu dile getirir. Şair, yine aynı şiirde, ölümü karanlık geceye benzeterek ölümlü gelebilecek kaygıya dikkat çekmiş olmaktadır.

Sonuç olarak Kırgız şairleri şiirlerinde insan ve ölümsüzlük konusunda düşüncelerini dile getirirken özellikle bu hayatın ebedî olmadığını, ölümün herkesi mutlaka bulacağını, öbür dünyaya hiçbir şeyin götürülemeyeceğini, bu kuralın değişmeyeceğini farklı motiflerle dile getirmişlerdir. Her iki grup şairin de, şiirlerinde, insanın ölümlü bir varlık oluşu üzerine yoğun ve uzantısı olan düşünceler dile getirmelerine rağmen, ölümsüzlük ile bağlantılı olarak bir yandan yüzeysel diğer yandan çelişkili düşüncelere yer verdikleri anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵ Barpı Alıkulov, “Acal”, *Muras* (Frunze: Kırgızistan Yayınları, ts.), 382.

5. SONUÇ

19. ve 20. yüzyılda ortaya çıkan Rusların işgaline maruz kalan ve onların asimilasyon politikalarına karşı çıkan zamancı ve demokrat şairler, düşüncelerini şiirler vasıtasıyla dile getirmeye çalışmışlardır. Zamancı şair denilince, Kalıgul Bay Uulu, Arstanbek Buylaş Uulu, Moldo Kılıç Şamırkan Uulu, Nurmoldo ve Moldo Niyaz, demokrat şair denilince de Ötö Kökö Uulu, Toktogul Satılğanov ve Barpı Alıkulov gibi şairler akla gelmektedir.

Din felsefesi özelinde ifade edilecek olursa, bu şairlerin şiirlerinde, Tanrı tasavvuru, Tanrı'nın varlığının delilleri, Tanrı ve evren anlayışı, zamanın kötüye gidişi, insan ve ölümsüzlük gibi konulara ilişkin söylemlerin yer aldığı görülür.

Öte yandan, yine şiirlerine atıfta bulunduğumuz zamancı ve demokrat şairler, Rusların Kırgız halkını dinî ve milli değerlerinden koparmaya çalıştığı gerçeğinin ayırdına vardıklarından, şiirlerinde zamanın getirdiği tüm olumsuzluklar karşısında Kırgız halkına dinî ve felsefî içerikli uyarılar yapılmak durumunda kalmışlar ve bunu da büyük ölçüde başarmışlardır.

Zamancı ve demokrat şairlerin şiirlerinde din felsefesinin temel konularını daha çok yüzeysel bir biçimde ele aldıkları görülmektedir. Tanrı'nın varlığının delilleri konusunda söz konusu edildiğinde, ister zamancı şairler olsun ister demokrat şairler olsun, büyük ölçüde kozmolojik kanıt üzerine derinliği olmayan düşünceler üretmişler ve güçlü mantıksal sonuçlara gidememişlerdir. Burada evrenden hareketle Tanrı'nın varlığından söz edilirken, öncelikle ilahi niteliklerin bir sonucu olarak, evrenin ve tüm yaratıkların Tanrı'ya ait olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Benzer bir durum, zamancı ve demokrat şairler şiirlerinde görüldüğü kadarıyla, teleolojik kanıt için de geçerlidir. Buna göre, Tanrı, evreni ve evren içinde meydana gelen olayları, müdahale ederek, düzene sokmuş ve bir amaç belirlemiştir. Zamancı ve demokrat şairleri, aynı zamanda, şiirlerinde Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için üzerinde durdukları kozmolojik ve teleolojik kanıta yönelik dile getirdikleri anlatımları, göksel ve yersel kimi varlıklardan hareketle, duygusal ifadelerle süslemişlerdir.

Tanrı ve evren konusuna yönelik olarak, zamancı şairler, yaratıcı bir varlık olarak Tanrı kavramı üzerinde odaklanırken, demokrat şairlerin bir kısmının ise evrenin hem yaratıcı hem de yaratılmış bir varlık olduğunu ifade etmişlerdir. Evrenin

doğrudan yaratıcı olduğunu söyleyen şairler, belki de yaşadıkları dönemin siyasi baskısı nedeniyle, bu tür açıklamalara gitmişler ve yaratıcı bir varlık olarak Tanrı hakkında dile getirdikleri düşünceleri yaratıcı bir varlık olarak nitelendirdikleri evren için de tekrarlamışlardır. Bu, tezimizin ilgili bölümünde de vurguladığımız üzere, açık bir çelişkidir.

Zamancı ve demokrat şairlerin şiirlerinde insan algısı ve kötülüklerin ortaya çıkışı noktasında da, Tanrı ve evren konusunda olduğu gibi, farklı yönlerde düşünceler dile getirmişlerdir. Zamancı şairler, şiirlerinde tarihî, siyasi ve sosyal değişimleri ve bu değişimler sonucunda örf ve âdetlerin bozulmasını bir kötülük olarak kabul etmişlerdir. Benzer şekilde demokrat şairler ise şiirlerinde, birer kötülük örneği olarak, hayattaki dengesizliği, hayatın sevinci ve hüznü, inişi ve çıkışı gibi bireysel ve toplumsal sorunları dile getirmişlerdir. Ancak insan ve kötülük konusuna bir bütün halinde bakıldığında zamancı ve demokrat şairlerin çoğunun, anılan sorunu irdelerken, doğal iyilik ve doğal kötülük, ahlaki iyilik ve ahlaki kötülük gibi konulara özel atıflar yapmışlar ve fakat güçlü teodiseler ve çözüm önerileri üretememişlerdir. Geline aşamada şu kadarı ifade edilebilir: Doğal iyilik ile doğal kötülükler Tanrı tarafından meydana gelmektedir. Buna karşılık, doğal kötülükler, işlenen suçlar nedeniyle, insan kaynaklıdır.

İnsan ve ölümsüzlük söz konusu olunca, şiirlerine özel atıflar yaptığımız şairlerin, daha çok ölüm ve bu dünya yaşamı üzerine düşünceleri ileri sürdükleri görülür. Onların ölüme bakışı; ölüm korkusu, ölümü hatırlamanın faydaları, ölümün amacı, ölümün insan ve toplum üzerindeki etkileri gibi konuları içermektedir. Bununla birlikte, ölüm ve bu dünya yaşamı üzerine söylenen şiirler irdelendiğinde, ölümsüzlük özlemine giden bir yolun da olası olduğu görülmektedir. Nitekim anılan özlüm üzerinde fazlaca durmasalar da bu hayatın sürekli olmadığını vurgulayan Kırgız şairler, bu dünyadan öte dünyaya hiçbir şeyin götürülemeyeceğini ve bu kuralın da asla değişmeyeceğini anlatmaya çalışmışlardır.

Zamancı ve demokrat şairlerin, açıkça ankaşılacağı üzere, şu ana dek tartışmaya çalıştığımız Tanrı'nın varlığının delilleri, Tanrı ve evren algıları, kötülük ve ölümsüzlük gibi bazı din felsefesi konularında kimi zaman farklı kimi zamanda benzer görüşler ileri sürmüş olsalar da, dinî ve kültürel kimlikleri koruma zorunluğu noktasında aynı düşünceyi paylaşmış oldukları dikkat çeker.

KAYNAKÇA

- Akmataliev, Abdıldacan vd. (ed.). Zalkar Akındar: Cenicok. Bişkek: Şam Yayınları, 1999.
- Altın, Süleyman. *Günümüz Din Felsefesinde Kozmolojik Delil Tartışması*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Aquinas, Thomas. *The Summa Theologica of St. Thomas Aquinas*. çev. Fathers of the English Dominican Provinc. New York: Christian Classics, 1948.
- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2012.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2020.
- Babataev, Abdıraşit. “Zamancılar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/685-686. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Barpı Alıkulov. “Acal”. Muras. Frunze: Kırgızistan Yayınları, ts.
- Barpı Alıkulov. “Dünyö”. Muras. Frunze: Kırgızistan Yayınları, 1990.
- Başerer, Dilek - Başerer, Zeynep. “Ölüm Kavramına Martin Heidegger ve Emmanuel Levinas Açısından Felsefi Bir Bakış”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9/45 (2016), 424-430.
- Begalieva, Nazgül. *Arstanbektin Ömürü Cana Çıgarmaçılığı*. Bişkek: İ. Arabaev Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Bekiryazıcı, Eyüp. “İbn Rüşd’ün Tehafütü’-t-Tehafüt’ünde Dini Delili Kullanması”. EKEV Akademi Dergisi VII/14 (2003), 145-166.
- Boza, Büşra. *Hüseyin Nihal Atsız’ın Sanat Eserlerinin Arketipsel Eleştiri Yöntemi ile Tahlili*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Cihangir, Nurşadet. *Kırgız Şair Arstanbek Buylaş Uulu’nun Şiirlerinde Muhteva*. Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Craig, William. *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*. London: Macmillan Press, 1986.
- Davidson, Herbert A. “John Philoponus as a Source of Mediaeval Islamic and Jewish Proofs of Creation”. Journal of the American Oriental Society 89 (2) (1969), 357-391.
- Heyet bizdin.kg (ed.). Cenicok İrlar Cıynagı, ts.
- Houser, R. E.- Noone, Timothy B. *Bonaventure’s Commentary on the Sentences: Philosophy of God*. Saint Bonaventure, NY: Franciscan Inst Pubs, First Edition., 2014.
- Kalberdiev, Abdilaziz. *Kırgızların Allah Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Kaligul Bay Uulu. “Sanat İrları”. Muras. ed. Melis Abıldıev. Kırgızistan Yayınları, 1990.
- Kayıpov, Sulayman. *Folklor Üzerine Yazılar*. Bişkek: KTMÜ Yayınları, 2009.
- Kazanç, Fethi Kerim. “Tevhid İnancı ve Evrensel Ahlak İlişkisi: Hz. İbrahim Örneği”. Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader] IX/1 (2011), 77-126.
- Kebekova, Batma. Arstanbek, *Adabiy Münözdömö*. Bişkek: İlim Yayınları, 1994.
- Kundakcı, Mustafa. “Kırgızlarda ‘Kereez’ (Vasiyet) İrları Söyleme Geleneği ve Arstanbek’in ‘Kereez’ Şiirinde Öne Çıkan Temalar”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 16 (24 Aralık 2020), 67-82. <https://doi.org/10.46400/uygur.800414>

- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Metafizik Üzerine Konuşma*. çev. Nusret Hızır. Ankara: MEB Yayınları, 1949.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Monadoloji*. çev. Suut Kemal Yetkin. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- McPherson, Thomas. “*Sonlu ve Sonsuz*”. çev. Metin Yasa. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (1996), 283-288.
- Moldo Kılıç. *Kazaldar*. ed. Omor Sooronov. Bişkek: Adabiyat Basması, 1991.
- Moldo Kılıç. *Kazaldar*. Bişkek: Turar Yayınları, 2017.
- Moldo Kılıç. *Zar Zaman*. Frunze: Muras, 1990.
- Mukasov, Ismanalı. *Kırgız Elinin Filozofiyalık Oylomunun Tarihî Dinamikası*. Bişkek: İlim, 2004.
- Musaeov, Sırtbay - Abdıldacan Akmatalliev (ed.). *Akıllı Kalıgı*. Bişkek: Şam Yayınları, 2000.
- Niyazalı Moldo. *Nasıyat, Sanat Irları*. Bişkek: Kırgızistan, 1990.
- Obozkanov, Abdısalam. *Tökmölkütün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı Cana Sinkrettuu Tabiatı*. Bişkek: Şam Yayınları, 2006.
- Ocak, Hasan. “Farabi Felsefesinde Bazı İlahi Sıfatların Hürriyet Problemi Açısından Analizi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (01 Haziran 2011), 115-145.
- Oruç, Ayşe Betül. “Ayetler Bağlamında Âlemin Yaratılışındaki Denge”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (31 Aralık 2018), 527-548. <https://doi.org/10.33420/marife.464495>
- Osmonov, İ.T. (ed.). *Arstanbek Buylaş Uulu: El Menen Sen Biyiksin*. Bişkek: Adem Yayınları, 2014.
- Platon. *Yasalar*. çev. Saffet Babür - Candan Şentuna. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.
- Sarıoğlu, Gülcan. “Tarih Felsefesi Alanında Bir İnceleme: Varoluş Felsefesi ve Tarih Anlayışı”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/9 (24 Ocak 2014), 243-257.
- Sultanov, Omor (ed.). *Toktogul Çıgarmalarının Eki Tomduk Cıynagı*. 2 Cilt. Frunze: Adabiyat Yayınları, 1989.
- Şamşiev, Bektaş. *Barpı: İzildöölör, Eskerüülör, Arnoolor*. Kırgız Ensklapediyası Redaksiyası, 1994.
- Yaran, Cafer Sadık. *Din Felsefesine Giriş*. İstanbul: DEM Yayınları, 2012.
- Yasa, Metin. *Din Felsefesi Soru-Sorgu-Sonuç*. Ankara: Elis Yayınları, 2016.
- Yasa, Metin. *Varoluşsal İnanç Sorunları*. Ankara: Elis Yayınları, 2018.
- Uluu Kırgız Köçü: Irlar, *Cıynaktar*. Bişkek: Biyiktik Yayınları, 2006.
- “Молдо Кылыч: Зилзала”. Erişim 27 Nisan 2024. <https://ruhesh.kg/ky/category/show/news/107/moldo-kilich-zilzala>

ÖZ GEÇMİŞ

Zukhura KALMURZA KYZY, Belovodsk Lisesi'ni bitirdikten sonra Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Bilimleri bölümünden 28.06.2021 tarihinde mezun oldu. 2021 yılında OMÜ LEE Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi. Zukhura KALMURZA KYZY, orta derecede İngilizce ve İyi derecede Rusça bilmektedir. Temel ilgi alanları, (Tarih, Felsefi, Din Felsefesi).

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0009-0006-1110-8692

Yayımlar:

- 1. Kalmurza Kyzy, Z. (2024). “Kırgız Şairlerinde Din Felsefesi Konuları” M. Turan ve Muhammed A. Çetinkaya (ed.) Din Bilim ve Felsefe Yazıları – 1. (21-36). Ankara: Eskiye.**